

NIET IN DEN HANDEL.

HET HEIDENDOM

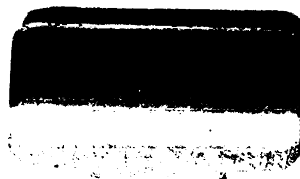
bij de volken van den

INDISCHEN ARCHIPEL.

BREDA,
DE KONINKLIJKE MILITAIRE ACADEMIE.

1906.

NIET IN DEN HANDEL.

HET HEIDENDOM

bij de volken van den

INDISCHEN ARCHIPEL.

BREDA,
DE KONINKLIJKE MILITAIRE ACADEMIE.
1906.

BRONNEN.

De gegevens voor het in dit boekje behandelde onderwerp zijn in tal van geschriften verspreid. Een systematische uiteenzetting is geleverd door Dr. G. A. WILKEN, onder den titel „Het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel", Indische Gids 1884, 1885, aan welken arbeid veel, van hetgeen in dit werkje voorkomt, is ontleend.

INHOUD.

INLEIDING.

§ 1. Onder *godsdienst* in algemeenen zin verstaat men tegenwoordig een gevoel van afhankelijkheid van hoogere machten, dat ieder mensch in zich omdraagt. Godsdienstige verschijnselen noemt men de wijzen, waarop zich die afhankelijkheid openbaart, n.l. in voorstellingen en in handelingen. Onder godsdienst in engeren zin verstaat men de organisatie van het godsdienstig leven eener menschelijke gemeenschap en eener periode.

Met de menschheid, die niet stilstaat, maar bestendig vooruitstreeft, die zich juist daardoor van het dier onderscheidt en boven het dier verheft, ontwikkelt zich de godsdienst, die een deel van haar innerlijk leven is. Gaat de mensch vooruit in kennis, meesterschap over de krachten der natuur, in redelijk en zedelijk inzicht, het kan niet anders of zijn godsdienst — in algemeenen zin bedoeld — moet daarmee gelijken tred houden.

En ook de voorstellingen en handelingen, die lang de uitdrukking waren van 't godsdienstig geloof van vele geslachten, voldoen later niet meer, omdat de godsdienst zelf zich heeft ontwikkeld; dat wil zeggen, omdat de stemming, de gezindheid, de gemoedstoestand, die de betrekking tusschen den mensch en zijn God bepaalt, zuiverder en daardoor het inzicht in het wezen dier betrekking helderder geworden is, en beide dus aan de godsdienstvormen hoogere eischen stellen.

De algemeene gemoedstoestand van den mensch en zijne geheele levens- en wereldbeschouwing weerspiegelen zich noodwendig in de voorstellingen,

die hij zich vormt omtrent zijn God of goden en omtrent hunne betrekking tot hem. Het standpunt, dat eene bepaalde menschelijke gemeenschap inneemt, en de tijd, waarin die gemeenschap bestond of bestaat, bepalen dan ook haren godsdienst — in engeren zin bedoeld. En hoewel we nu ook hier zooals overal geleidelijke ontwikkeling zien, valt het niet moeilijk de godsdiensten, waarvan alleen in dezen zin een meervoud kan gebruikt worden, te onderscheiden in twee groote categorieën, n.l. de *natuurgodsdiensten* en de *ethische* (1) *godsdiensten*; bij de eerste worden de natuurmachten vereerd, bij de tweede streeft men naar de verwezenlijking van een min of meer verheven ethisch ideaal.

Tot de ethische godsdiensten rekent men het Christendom, den Israelitischen godsdienst, het Confucianisme, den Islam, het Brahmanisme en het Buddhisme; de andere ons bekende godsdiensten, dus ook het Polynesisch Heidendom, moeten geacht worden tot de natuurgodsdiensten te behooren. Wanneer we nu bedenken, welke onmetelijke afstand ligt tusschen den godsdienst van de Negers en andere thans nog onbeschaafde volken en dien van de Grieken en Romeinen, dan wordt het duidelijk, dat eene scheiding van de natuurgodsdiensten in lagere en hoogere alleszins reden van bestaan heeft.

§ 2. De laagste natuurgodsdiensten, die wij kennen, komen overeen met de behoeften van de kindsheid des menschdoms. Die godsdiensten worden wel *animistisch* genoemd, omdat het geheele leven van den primitieven mensch door *animisme* wordt beheerscht.

Onder *animisme* verstaat men het geloof, dat alles wat leeft, ook datgene waarvan de natuurmensch overtuigd is dat het leeft, omdat het zich beweegt of omdat hij meent, dat er een zekere kracht van uitgegaan is, bezield is door een denkenden, gevoelenden, willenden geest of ziel

(1) Ethiek = zedeleer, leer der deugden.

(anima), van den menschelijken alleen in graad en macht verschillend. Natuurlijk schrijft hij zulk een geest of ziel alleen toe aan datgene, waarvan hij een bijzonderen indruk ontvangt, dus b.v. aan het roofdier, dat hij vreest, doch welks kracht hij bewondert; aan de verschijnselen des hemels, aan de hemellichamen, vooral die welke zich bewegen; aan den vallenden steen, aan het door den wind bewogen blad, kortom aan alles wat hem vreemd en zonderling toeschijnt en dat hij met eenig voorval van zijn leven, vooral met een onheil of gevaar, dat hem treft of dreigt, in verband brengt. Of hij zich met die geesten in betrekking zal stellen als dienaar en meester, of hij ze zal vereeren, hangt geheel af van de omstandigheid of hij daarbij belang meent te hebben, dan wel of hij overtuigd is, dat zij machtiger zijn dan hij en hij er dus iets van te hopen of te vreezen heeft.

Zoo werd bijv. de kameel de pokkendemon van een Siberischen stam, omdat juist toen dit dier daar voor 't eerst met een doortrekkende karavaan verschenen was, de pokken er uitbraken. Had de kameel zelf niet twee reusachtige pokken op den rug?

Zoo werd het paard, eerst door Europeanen in Amerika ingevoerd, een beeld van den dondergeest voor de Mexikanen, omdat zij de doodelijke werking der vuurwapenen van de Spaansche ruiters aan dit wonderdier toeschreven. (1)

Animisme op zichzelf is intusschen nog geen godsdienst, het is alleen een denkvorm, die den godsdienst beheerscht en die eerst door zijne uitingen aanleiding kon geven tot de vorming van de lagere natuurgodsdiensten.

§ 3. Als eene bijzondere uiting van het animisme valt te beschouwen het *spiritisme*, namelijk het geloof, dat de geesten niet aan een vast lichaam

(1) Het zou zeer verkeerd zijn voor die animistische wereldbeschouwing minachtend de schouders op te halen: men bedenke dat zij beantwoordt aan de behoeften van het menschelijk verstand in zijne kindsheid.

gebonden zijn, maar dit naar willekeur kunnen verlaten, vrij rondwaren op de aarde en in de lucht, hetzij uit eigen beweging, hetzij omdat zij door toovermacht bezworen en dus gedwongen zijn; dat zij aan de levenden kunnen verschijnen en zich dan ook, hetzij tijdelijk, hetzij bestendig, eene woning kiezen in een of ander levend of levenloos voorwerp, een ander dan datgene, wat zij verlaten hebben.

Dit geloof is een dadelijk uitvloeisel van het feit, dat de natuurmensch geen onderscheid kent tusschen fantasie en werkelijkheid. In zijn droomen, in toestanden van extase, terwijl ieder weet dat zijn lichaam op dezelfde plaats bleef vertoeven, heeft de krijgsman het oorlogspad bewandeld, de jager rijke vangst gehad, of iemand zijn afgestorven verwanten zelven verschenen en hebben met hem gesproken. Kan hij twijfelen of dit inderdaad zoo geschied is? De natuurmensch kan deze verschijnselen niet anders verklaren dan daaruit, dat de geest het lichaam tijdelijk verlaten en een zelfstandig bestaan voeren kan.

Bewusteloosheid en schijndood zijn hem daarvoor een ander bewijs: blijkbaar is de ziel dan uit het lichaam geweken, maar om weldra haar plaats weer in te nemen.

Ook het geloof aan het voortleven van de ziel na den dood is eene uiting van spiritisme: hoe anders is het mogelijk — vraagt de natuurmensch zich af — dat die afgestorvene met mij spreekt, mij vermaant of bemoedigt?

§ 4. Wanneer de geesten naar willekeur allerlei voorwerpen tot woning kunnen kiezen, dan moet men die voorwerpen waarvan men met reden kan onderstellen, dat zij door zulke geesten bezield en met macht begaafd zijn, niet alleen eerbiedig behandelen, maar ook getrouw bewaren, verdedigen en zelfs zoo mogelijk aan het lichaam dragen, om overal waar men zich bevindt van hun bescherming zeker te zijn. De behoefte om zich nabij zijn god, of zijn god nabij zich te gevoelen, is aan de belijders van

elken levenden godsdienst eigen. De natuurmensch wil daarvan echter een zinnelijk waarneembaar onderpand en daaruit verklaart zich het *fetisisme* (1), d. i. de aanbidding van zinnelijk waarneembare voorwerpen als bezielde en machtige wezens.

In het wezen der zaak is er geen onderscheid tusschen het spiritisme en het fetisisme. Hetgeen in beide gevallen vereerd wordt is de geest, de ziel. Doch bij het fetisisme wordt de geest geheel vereenzelvigd met het voorwerp, waarin hij gehuisvest is, zoodat feitelijk het voorwerp als een bezield en machtig wezen vereerd wordt.

In het fetisisme is oorspronkelijk niets anders te zien als eene openbaring, naar de hoogte zijner ontwikkeling, van het religieus gemoed van den natuurmensch.

Dat met dit gebruik, misbruik kan gepaard gaan, zal niemand loochenen; en heeft het fetisisme aan den eenen kant geleid tot afgoderij, aan den anderen kant is daaruit een rijke symboliek voortgekomen; om bij één voorbeeld te blijven: in de oogen van de negers is onze Driekleur een fetis; is zij dat — in hoogst edelen zin — ook niet in de onze?

§ 5. Het kan thans duidelijk worden, hoe, gebaseerd op animisme, de laagste natuurgodsdiensten zullen zijn te karakteriseeren.

De vereerde wezens zijn onbeperkt in aantal, steeds voor vermeerdering vatbaar en niet gerangschikt naar iets wat op een vaste orde gelijkt. (2) Natuurlijk zijn er eenige, die boven andere uitsteken, omdat zij gewichtiger

---

(1) Omtrent den oorsprong en de beteekenis van het woord fetisisme zij vermeld, dat toen de Portugeezen voor het eerst met Negers in aanraking kwamen, zij dezen zekere voorwerpen zagen dragen, op heilige plaatsen neerzetten of ophangen, en zij toen vernamen, dat men aan die voorwerpen eene bijzondere toovermacht toeschreef en door hunne bemiddeling allerlei zegeningen en bescherming tegen gevaren verwachtte. De Portugeezen noemden daarom die voorwerpen »feitiço" d. i. met toovermacht begaafd. De naam fetisisme, daarvan afkomstig, is langzamerhand overgegaan op een aantal andere, min of meer verwante voorstellingen en gebruiken.

(2) De lagere natuurgodsdiensten noemt men wel polydaemonisch.

belangen van hun aanbidders vertegenwoordigen of omdat ze behooren aan een aanzienlijker huis of machtiger stam; men heeft zelfs een vaag denkbeeld van de eenheid hunner soort, maar georganiseerd is daarom de geestenwereld nog geenszins, evenmin als de primitieve menschheid. Al die geesten, ook de hoogste, zijn eigenlijk nog kundige toovenaars, daardoor machtig, soms weldadig naar luim en willekeur, maar altijd gevreesd. Goden mogen zij inderdaad nog niet heeten, daarvoor is hun persoonlijkheid te weinig scherp geteekend.

Tegenover de toovermacht van een geest poogt men dikwijls een andere toovermacht te stellen; men zoekt de hulp en het bondgenootschap van den eene om den andere te beheerschen. Door dansen, muziek, geschreeuw tracht men de gevreesde af te weren, door offergaven de beschermende machten te sterken en hun gunst te winnen. Daartoe dienen ook de menschoffers aan de krijgsgoden, en den aanzienlijken krijgsman geeft men een talrijk gevolg van vrouwen en dienaren mede op de reis naar de wereld der geesten.

Tusschen de wereld der geesten en die der menschen is een bestendig verkeer en de grenzen vloeien ineen. De omgang tusschen beide is kinderlijk, vertrouwelijk en gemeenzaam. De geestelijke wezens zijn machtiger, daarom moeten zij ontzien worden; zij zijn slimmer, daarom moet men voorzichtig met hen zijn; maar van zedelijke verhevenheid, van heiligheid en majesteit is nog geen sprake.

Men spreekt over en tot hen, als waren ze een soort van oudere en meer ervaren vrienden, die verplicht zijn te raden en te helpen, wanneer hun alles gegeven wordt, waarop zij aanspraak kunnen maken. Men noodigt ze aan den gemeenschappelijken disch, richt hun een feestmaal aan, bereidt hun een goede plaats in het huis, en, als hetgeen men van een hunner hoopt, bijvoorbeeld de langgewenschte regen, uitblijft, dan meent men, dat het genoeg is zoo men zich vermomt en uitdost als de machtige geest en zijne handelingen nabootst om de verlangde werking teweeg te brengen.

Waar men aan de geesten menschelijke eigenschappen toekende, kon het niet anders of er moesten langzamerhand verhalen omtrent de lotgevallen en onderlinge verhouding dier geesten in omloop komen, alles gebaseerd op de verschijnselen, die men waarnam in de natuur. Hierdoor ontstonden de *mythen*. Die mythen gingen van mond tot mond, maar werden evenals de volksverhalen, gaandeweg onwillekeurig en willekeurig gewijzigd, aangevuld en nu eens op dit, dan weer op dat vereerde wezen toegepast. Zoo worden ze, meest als een erfdeel der familiën, overgeleverd van geslacht tot geslacht, maar de middelen om deze overlevering vast te stellen en ongeschonden te bewaren, ontbreken. Men heeft er ook geene behoefte aan; een leer, waaraan men zich te houden heeft als eene geopenbaarde waarheid, ontbreekt; zelfs een heilige overlevering met vaste omtrekken zoekt men hier te vergeefs. Het eenige waaraan men getrouwer schijnt te zijn geweest, zijn de oude gebruiken bij de familie of den stam in zwang, doch ook dit zonder groote angstvalligheid en nauwgezetheid en zonder invoering van nieuwe of vreemde te weren.

Is bij deze animistische godsdiensten van de godsleer eigenlijk nog maar de kiem aanwezig, beter was het feitelijk gesteld met den eeredienst. Zooals hiervoren reeds werd gezegd, kent men ook bij de lagere natuur. godsdiensten offers; ook gebeden, heilige spreuken en liederen, waaraan magische kracht wordt toegeschreven, komen voor; eveneens het altijd brandende en gereinigde vuur. Ook hier bestaat reeds het geloof, dat men door zelfkastijding, onthouding, verminking, vooral door het gebruik van bedwelmende middelen, deel kan krijgen aan het hooger leven en de hoogere machten der geesten en dat sommige bevoorrechten daartoe een bijzonderen aanleg ontvangen. Vandaar wel geen eigenlijk gezegde priesters, maar toch medicijnmeesters, waarzeggers, wichelaars, deskundigen, die als zoodanig worden geraadpleegd. Ook kent men gewijde plaatsen, meer dan andere door geesten bezocht en al spoedig voor den

oningewijde ontoegankelijk verklaard, en geheime genootschappen, waar men zich door grooter proeven van zelfbeheersching tot nauwer gemeenschap met de geesten kon wijden en tot hunne bijzondere gunstelingen worden.

Een bijzondere plaats in den eeredienst van de lagere natuurvolken wordt ingenomen door de vereering van de geesten der afgestorvenen; evenmin als het kind voelt de primitieve mensch de verschrikkingen des doods. Omtrent hetgeen met de ziel na het sterven geschiedt, bestaan de meest verschillende voorstellingen: bij sommigen bestaat het geloof, dat de ziel zonder het lichaam een plaats vindt in het zielenland; anderen meenen, dat die ziel weder belichaamd wordt in dieren, planten of levenlooze voorwerpen; bij nog anderen bestaat de meening, dat de ziel in een deel (bij voorkeur den schedel) van het lijk blijft wonen. Met die voorstelling hangt ten nauwste samen de wijze, waarop de zielen der afgestorvenen worden vereerd en de godsdienstige handelingen, die daarop betrekking hebben.

In het vervolg van dit werkje zal gehandeld worden over het „Heidendom bij de volken van den Indischen Archipel" en daarbij zullen uit den aard der zaak verschillende gebruiken en vormen van de lagere natuurgodsdiensten ter sprake komen. Wat daaronder valt te verstaan, hoe die godsdiensten in het algemeen zijn te karakteriseeren, moge uit het vorenstaande duidelijk zijn geworden; voor hunne juiste beoordeeling is het echter noodig te weten, welke plaats zij onder de andere innemen. Want eerst met die wetenschap is het mogelijk zich op het goede standpunt van oordeelvelling te plaatsen, en komt men er toe om veel, wat ons op den eersten aanblik vreemd, ja belachelijk toeschijnt, naar de juiste waarde te schatten en te begrijpen.

In deze inleiding zal daarom nog een zeer beknopt overzicht worden gegeven van het ontstaan en het kenmerkende van de hoogere natuurgodsdiensten en van de ethische.

§ 6. Naarmate de onafhankelijke naast, of nog meer tegenover elkander staande stammen zich vereenigden tot een verbond, en staten onder eenhoofdig of ander bestuur zich hadden gevormd, ontstond ook de behoefte die ordening op de bovenmenschelijke wereld over te brengen en zich die voor te stellen als een hemelschen staat, bestuurd als de staten op aarde. De voorstelling van de vereerde geesten hield hiermede nauw verband en wijzigde zich geleidelijk. Konden bij de lagere natuurgodsdiensten de geesten zich belichamen in allerlei voorwerpen, bij de hoogere verdwijnt langzamerhand dit geloof en worden de goden voorgesteld als dieren, als wezens, half mensch, half dier (Egypte), en later geheel als menschelijke wezens. Op de periode van het ongeordend polydaemonisme volgt dus die van het geordend *polytheisme.* De goden worden in deze voorstellingen meesters over de natuurmachten, ieder heerschende op zijn eigen gebied, bewerkers van goed en kwaad; zij worden genealogisch en hierarchisch geordend en onder hen ontstaat een soort aristocratie, meestal drie of zeven in aantal.

Hoewel de goden in menschelijke gedaante worden voorgesteld, blijven zij natuurgoden en hun mythologie vormt eene beschrijving van natuurverschijnselen, voorgesteld als oorlogen, twisten, somtijds zelfs dieverijen. Die mythologie is dikwijls vol van de meest afschuwwekkende verhalen en de goden worden daarin vaak voorgesteld, als toegevende aan de laagste hartstochten en volbrengende de meest vernederende daden. Geen wonder dan ook, dat in de latere perioden van deze natuurgodsdiensten vrome dichters en ernstige denkers die mythologie — bij de animistische godsdiensten alleen een soort verklaring van de natuurverschijnselen — hebben uitgewerkt tot een heldendicht, beginnende met den aanvang van alle leven en eindigende met den ondergang der wereld, waardoor de oude natuurmythen vervormd werden tot een soort geschiedenis van verleden en toekomst. Maar ook traden langzamerhand in de natuurgodsdiensten ethische beginselen op den voorgrond; in de natuurmythen trachtte men een ethische

beteekenis te leggen, en naarmate het moreele bewustzijn toenam, kwam ook in de voorstelling der goden en in den aan de godsdiensten verbonden eeredienst het moreele element meer op den voorgrond.

Ook de eeredienst onderging gaandeweg groote verandering: was in de ongeordende familie het hoofd des gezins degene, die in hoofdzaak het verkeer tusschen menschen en geesten onderhield, na de vorming van stammen en staten, werd het de Staat, aanvankelijk de vorst, die veelal als de levende vertegenwoordiging van de hoogste godheid werd beschouwd, die de regeling van den eeredienst aan zich trok. Hij — de opperpriester der gemeenschap — droeg al spoedig zijne godsdienstige handelingen op aan sommige zijner dienaren, die dus niet langer optraden als toovenaars en wichelaars, maar met een zeker geestelijk gezag werden bekleed en geene mededinging van onbevoegden duldden. Werd vroeger naar willekeur omgegaan met de tradities der familiën en stammen, de overlevering der grootere gemeenschap werd door de priesters onderwezen en door de regeerders aangewend tot handhaving, ondersteuning en rechtvaardiging van hun gezag. Magie en tooverij werden georganiseerd tot ritualen en ook door toedoen der priesters ontwikkeld tot mysticisme.

§ 7. Het is niet gelukt de hoogere natuurgodsdiensten langs den weg der geleidelijke ontwikkeling tot ethische godsdiensten te verheffen.

De vereerde goden waren nog te zeer natuurgoden, hun dienst bleef steeds herinneren aan natuurverschijnselen en natuurkrachten, waarvan zij eens de verpersoonlijking waren, zij waren te zeer belast met een wicht van mythen, die niet meer beantwoordden aan het hooger ethisch standpunt, dat de mensch langzamerhand bereikte, om ooit zuiver ethische godheden te kunnen worden. Om uit een natuurgodsdienst een ethischen te doen voortkomen is eene hervorming noodig, die voor de natuurgoden niet alleen een geestelijken, ethischen god in de plaats stelt, maar beslist

met de oude vormen breekt en daarvan slechts zooveel behoudt als met de hoogere beginselen, die aan haar ten grondslag gelegd zijn, overeen te brengen is.

Die hervorming vinden we in de ethische godsdiensten als eene openbaring, eens voor al door de Godheid gegeven en in heilige oorkonden opgeteekend, de grondslag waarop de gansche religie berust. Die ethische godsdiensten worden daarom ook wel openbaringsgodsdiensten genoemd en moeten geacht worden om, voortgekomen uit een ethisch réveil, zich ten doel te stellen een min of meer verheven ethisch ideaal, een ideaal nu niet meer eenvoudig gesteld naast den godsdienst, maar opgevat als Gods eigen wil en een uitvloeisel van zijn wezen.

Aan die ethische godsdiensten wordt veelal het denkbeeld verbonden van een grondlegger (Laotse, Kong-tse, Zarathustra, Mozes, Christus, Mohammed).

De ethische godsdiensten worden ook wel wereldgodsdiensten genoemd, omdat zij, in tegenstelling van de natuurgodsdiensten, niet aan een bepaalden staat of aan een bepaald volk gebonden zijn. Gaat met een volk veelal zijn natuurgodsdienst verloren (Romeinen, Grieken), bij de ethische godsdiensten is dit niet het geval (Israelieten). Aan den anderen kant is het dezen godsdiensten mogelijk geweest zich uit te breiden buiten het grondgebied van den staat, waarbinnen zij ontstonden en daardoor verviel de noodzakelijkheid en mogelijkheid, dat het hoofd van den staat tevens het hoogste gezag op godsdienstig gebied uitoefende.

Het streven der menschheid om in veelheid naar eenheid te zoeken, had voor de ethische godsdiensten tot gevolg, dat zij allen een monotheïstischen grondslag kregen; wel is waar had dit monotheïsme lang met het polytheïsme van de natuurgodsdiensten te kampen, maar het is toch overal als overwinnaar te voorschijn getreden.

ANIMISME.

HOOFDSTUK I.

ZIELEN.

De zielen van den mensch.

§ 8. In de ontwikkelingsgeschiedenis van het begrip „ziel" bij de primitieve volken, heeft men volgens sommige schrijvers vijf phasen te onderscheiden, naarmate de ziel beschouwd wordt als één te zijn met den pols, het hart, het bloed, den adem en de schaduw. Bij de volken van den Indischen Archipel kunnen enkele dezer ontwikkelingsphasen worden aangetroffen, gelijk uit onderstaande voorbeelden kan blijken; sommige dezer volken achten het hoofd of beter den schedel zetel van de ziel.

De Niassers onderscheiden in den mensch een drietal zielen, die vereenzelvigd worden met den adem, de schaduw en het hart. De eerste is van den wind gekomen, en keert na het overlijden tot den wind terug; eigen voortbestaan heeft zij niet. Alleen de *noso* — aldus is de naam van deze ziel — van hoofden blijft bestaan, daar de opvolger de *noso* zijns voorgangers in zich opneemt, hetgeen hij feitelijk doet door met zijn mond den laatsten ademtocht van dezen op te vangen. De met de schaduw vereenzelvigde ziel, alleen te ontwaren als de zon schijnt, bij vuur en licht enz., verlaat na den dood het lichaam en wordt een geest. De

derde is de voornaamste van de drie en blijft na den dood voortbestaan in de gedaante van een spin, *moko-moko* geheeten, en is als zoodanig een voorwerp van groote vereering.

De meeste Bataks kennen den mensch één ziel toe, *tondi* genaamd, welke zetelt in het hoofd; maar enkele Bataks stellen zich voor, dat de mensch drie *tondi's* heeft, waarvan twee zich in het lichaam bevinden, terwijl de laatste buiten het lichaam verblijf houdt, doch daarmede in zulk een nauwe betrekking staat, dat als deze ziel sterft, de mensch ook op hetzelfde oogenblik dood is.

Volgens het geloof van den Poso-Alfoer heeft de mensch drie zielen, *inosa*, *angga* en *tanoana* geheeten. De eerste vormt het levensbeginsel, en is merkbaar in den adem, welke met hetzelfde woord *inosa* genoemd wordt. De *angga* is de ziel psychologisch, principe van het geestelijk zijn van den mensch, gelijk de *semangat* (zie beneden) bij andere volken. Het woord *tanoana* beteekent kruin van het hoofd en de ziel, die daar zetelt, is evenzoo genoemd; deze vormt het beste, het fijnste van den mensch. De *inosa* keert na den dood terug naar den wind; de *angga* verhuist dan naar de onderwereld, en leidt daar met een onstoffelijk lichaam een aardsch bestaan; de *tanoana* echter keert terug naar haren „heer", gelijk de Poso-Alfoer het uitdrukt, d. i. naar den heer van het geestenrijk in de lucht.

Omtrent de Olo Ngadjoe in de Z. en O. Afdeeling van Borneo wordt vermeld, dat zij aan den mensch twee zielen toekennen, die gedurende het leven zijn vereenigd, om bij het sterven van elkaar te scheiden. Eén blijft dan in het lijk totdat een doodenfeest gegeven wordt, waarna deze ziel kan opstijgen naar het zielenland en zich daar hereenigen met de andere, om gezamenlijk weer voort te leven.

De Mendalam Kajans huldigen eveneens het geloof aan twee menschelijke zielen of *broewa*, *mata kiba* en *mata kanan* genaamd. Zij zijn niet aan het stoffelijk omhulsel gebonden, maar kunnen het verlaten, hetgeen

de *mata-kanan* doet door alles wat het gemoed verschrikt of in beroering brengt.

Ook bij hooger beschaafde volken van het Maleische ras worden dergelijke voorstellingen aangetroffen. De Minangkabawer gelooft, dat de mensch in het bezit is van twee zielen, een *njao* en een *soemangè.* De eerste, de werkelijke of ware ziel, kan beschouwd worden als het levensbeginsel, het leven of de adem te zijn; terwijl de *soemangè* wordt gehouden voor hetgeen we levenskracht, energie, bewustzijn kunnen noemen. Deze laatste veroorzaakt dan ook kracht en gezondheid, zoowel als ziekte en zwakte. Verlaat de *njao* het lichaam, dan gaat het te gronde; afwezigheid van de *soemangè* daarentegen veroorzaakt alleen een gewijzigde lichaamstoestand. Alleen wanneer deze ziel niet terugkeert, moet ook het leven in het lichaam ophouden.

Bij Javanen, Maleiers, Mangkasaren en Boegineezen ontmoeten we dezelfde dualistische opvatting omtrent de menschelijke zielen, eveneens aangeduid met de woorden *njawa* en *soemangat*, *sèmangat* of *soemanga.* Volgens het volksgeloof der Soendaneezen, heeft de mensch drie zielen, waarvan de eene denkt en weet, de tweede 's menschen karakter en geaardheid bepaalt en zich openbaart ook in den wil, terwijl de derde de eigenlijke levensgeest is; deze laatste wordt bijv. aangedaan bij vrees, schrik e. d.

§ 9. Volgens het algemeene oordeel zetelt de ziel of zetelen de zielen van den mensch in diens lichaam; alleen de ziel, welke vereenzelvigd wordt met de schaduw, verblijft buiten het lichaam; toch is zij er ten nauwste mede verwant. In weerwil van den innigen samenhang, dien men zich tusschen ziel en lichaam denkt, kent men aan de eerste een geheel eigen bestaan toe. De ziel kan bijv. het lichaam verlaten, hetzij vrijwillig, hetzij gedwongen; en verschillende levensverschijnselen als slaap, ziekte, schrik, worden verklaard uit het feit, dat de ziel tijdelijk

buiten het lichaam vertoeft. Keert de ziel niet terug, dan moet het lichaam sterven.

Vandaar dat bij onderscheidene volken, als bijv. enkele Dajaksche stammen, Alfoeren van Noord-Celebes, de bewoners van verschillende Moluksche eilanden, ten behoeve van zieken allerlei ceremonieën, offerfeesten enz. gehouden worden, waarvan de leiding opgedragen is aan een soort priesters, juister tooverdokters, en die alle ten doel hebben om de ziel van den lijder te vangen en te doen terugkeeren.

Eigenaardig is het geloof, dat de *soemangat* naar de voorstellingen van Javanen, Maleiers, Mangkasaren en Boegineezen, het vermogen bezit in een ander mensch of in een dier over te gaan, waardoor dan een geheimzinnige betrekking tusschen die beide wezens ontstaat, zoodat het lot van den eenen geheel van den anderen afhangt. (1)

§ 10. Bij de hooger ontwikkelde volken moge wellicht de ziel reeds als iets onstoffelijks beschouwd worden, zeker is het, dat bij minder ontwikkelden de meening bestaat, dat de ziel in een bepaalde gedaante het lichaam verlaat; en meestal is dit in de gedaante van een klein dier, hetzij vogel, insect, slang enz., dan wel van een miniatuurmenschje. Wanneer de priesters van de land-Dajaks van Serawak de ziel van een zieke terugvoeren, wordt deze voorgesteld door een bosje haar, dat voor de ingewijden niet anders is dan een miniatuurmensch, en dat op voor iedereen, behalve voor de deskundigen onzichtbare wijze door een opening van het hoofd van den patient in zijn lichaam vaart (Spenser St. John). Bij de Niassers plaatsen de ziektenbezweerders een door de goede geesten toegezonden vuurvlieg op het voorhoofd van den lijder, waardoor deze bepaald moet genezen; die vlieg stelt dan de ontvluchte ziel voor.

Het terugroepen van de ziel geschiedt bij Mangkasaren en Boegineezen door rijst uit te strooien en daarbij te roepen met het geluid, waarmede

(1) Zie de Sair »Bidasari".

zij hoenders lokken; een bewijs dat men zich de ziel voorstelt in de gedaante van een vogel. Het strooien van rijst vormt bij onderscheidene Indonesische volken bij allerlei ceremonieën een der plechtigheden, en meestal hangt het samen met het geloof, dat de ziel van den mensch den vorm van een vogel heeft.

Ook droomen worden verklaard uit de omstandigheid, dat de ziel in de gedaante van een of ander dier het lichaam van den slapende heeft verlaten; de lotgevallen welke dit diertje op zijn tocht ondervindt maken den inhoud van den droom uit. (1)

§ 11. Nauw verwant met het voorgaande is het geloof, dat sommige menschen het vermogen bezitten zich in een dier te veranderen of juister, dat hunne zielen tijdelijk het lichaam kunnen verlaten om zich te vestigen in een of ander dier. Bij de oude bewoners van Europa meende men, dat de ziel dan bij voorkeur in een wolf overging, en in onze taal kent men nog het woord weerwolf of werwolf, de oude benaming van hem, die deze zwarte kunst verstond. In de wetenschap spreekt men van lykanthropie, met welk woord ook een soort krankzinnigheid aangeduid wordt.

Dit geloof nu komt onder verschillende vormen bij de volken van den Ind. Archipel voor. De Javanen meenen dat er personen zijn, die als tijger rond kunnen waren, terwijl toch hun lichaam tijdens de vormverandering, welke altijd 's nachts plaats heeft, op zijn slaapstede blijft. Men noemt zoo iemand *matjan gadoengan*. Het vermogen om de gedaante van een tijger aan te nemen is aangeboren of aangeleerd met behulp van een tooverformulier, de zoogen. *ngelmoe gadoengan*. Hij die deze ngelmoe kent, verkrijgt daarmede de bijzondere gave.

In sommige streken beschouwt men het ontbreken van het gewoonlijk in de bovenlip aanwezige geultje als een uiterlijk kenteeken van den *matjan gadoengan*.

---

(1) Vergelijk de sage van Koning Gunthrams droom.

Onder denzelfden vorm als op Java openbaart zich de lykanthropie op het eiland Bali; men noemt de bedoelde personen daar *lejak.* Op Lombok wordt geloofd, dat sommige menschen zich in krokodillen kunnen veranderen, hetgeen zij doen om gelegenheid te hebben hunne vijanden te verslinden. Verder oostwaarts, op Timor, zouden de menschen die als lykanthropos beschouwd worden, zich veranderen in een hond of een kat; men noemt ze *swangi* of *soeangi.* Volgens sommige berichtgevers zijn zoowel op Bali als op Timor meer dan eens personen, enkel op de verdenking dat zij *lejak* of *swangi* waren, om het leven gebracht.

Van de stammen van Soematra kunnen de Minangkabawsche Maleiers, de Redjangs, de Pasemah's gemeld worden, als geloovende aan lykanthropie. Volgens hen wordt bij de metamorphose ook de gedaante van een tijger aangenomen, of wel die van een varken.

In het landschap Korintji acht men het ontbreken van het geultje in de bovenlip ook als een uiterlijk kenteeken.

De werwolf der Posoërs heet *pongko*, met welk woord men eenig dier, aap, zwijn enz. bedoelt, waarin de ziel van den *taoe mepongko* — aldus is de naam van hem, die de bijzondere gave bezit — gevaren is. Volgens sommigen zijn deze menschen uiterlijk te herkennen aan hunne lange overeind staande haren, terwijl de tong hun uit den mond hangt.

Het uitgangspunt van het hier beschreven geloof is immer het begrip, dat de ziel van den mensch, als een geheel eigen bestaan hebbende, het lichaam kan verlaten en zich tijdelijk kan vestigen in een of ander dier. Van de voorstelling van een rechtstreeksche verandering van mensch in dier is bij de Javanen bijv. geen sprake; het lichaam van den *matjan gadoengan* blijft thuis, terwijl zijn ziel bezit neemt van een tijger. Bij andere volken is echter langzamerhand het geloof in een dergelijke rechtstreeksche verandering ontstaan, gelijk kan blijken uit verhalen, medegedeeld van Soematraansche stammen.

§ 12. Niet minder gevreesd, dan de personen wier ziel in de gedaante van een of ander dier op roof uitgaat, zijn de menschen, die van een boozen geest bezeten zijn, en wier ziel het lichaam verlaat om rond te zwerven en kwaad te doen. Vroeger was het geloof aan zulke heksen in Europa verbreid; thans komt het bij vele volken van den archipel nog voor. Gewoonlijk is de voorstelling, dat het hoofd met de daaraan hangende ingewanden zich van het lichaam kan scheiden, en dan zijn slachtoffers opzoekt om hun het bloed uit te zuigen, tengevolge waarvan zij onmiddellijk of na verloop van eenigen tijd den dood vinden.

In aanmerking genomen, dat bij sommige Indonesiërs het hoofd ook als zetel van de ziel beschouwd wordt, zoo komt deze voorstelling overeen met het oude heksengeloof in Europa. Alleen des nachts waart de booze geest rond; tegen het aanbreken van den dag zoekt het hoofd zijn lichaam weer op, om zich daarmede te hereenigen.

Bij de Maleiers is deze heks bekend onder den naam van *penanggalan* (grondw. *tanggal* = uittrekken, afleggen van kleeren). Vooral vrouwen zijn *penanggalan*, en zij hebben het in het bijzonder voorzien op kraamvrouwen. (1)

De Minangkabawers onderscheiden de *palasik bangkaj* en de *palasik panangga* (het laatste woord van *tangga* = Mal. *tanggal*). De eerste voedt zich bij voorkeur met lijken, die hij uit de graven haalt en eet ook wel de *soemangat* van kinderen, waardoor deze ziek worden en sterven. De tweede heeft het vermogen alleen met het hoofd rond te waren en zijn lichaam thuis te houden. Hij likt onder het sterfhuis het water op, waarmede een lijk gewasschen is, zuigt het bloed uit wonden, vandaar de uitdrukking: „*lai lasiëk dèh palasiëk*" = de palasik heeft aan de wond gezogen, welke men bezigt als het bloed uit een wonde niet te stelpen is. Volgens deze Maleiers van midden-Soematra komt de eigenschap voor bij mannen

(1) Zie de Autobiographie van Abdoellah. Vergelijk ook beneden bij de poentianak.

zoowel als bij vrouwen; zij is erfelijk in de mannelijke lijn, m. a. w. het kind, geboren uit een huwelijk tusschen een mannelijken palasik en een gewone vrouw, is ook palasik; daarentegen het kind van een vrouwelijke palasik en een gewonen man niet. Dergelijke huwelijken komen wel voor, zegt men, omdat men niet altijd weet of iemand palasik is.

Bij de Bataks gebruikt men hetzelfde woord *palasik* om deze heksen aan te duiden. Sommige Dajaksche stammen noemen ze *hantoe* of zooals bij de Olo Ngadjoe, *hantoeën* (suffix *èn*). Niet zelden wordt degeen, die verdacht wordt *hantoeën* te zijn, ter dood gebracht.

De Mangkasaren en Boegineezen duiden ze aan resp. als *popokang* en *pappo*; op vele Moluksche eilanden is de benaming *swangi* of *soeangi*, dezelfde die op Timor aan den weerwolf gegeven wordt.

Bij bewoners der Moluksche eilanden is de voorstelling, dat de ziel onzichtbaar rondwaart, of in de gedaante van een hoofd met vleugels. Ook omtrent deze *soeangi's* wordt bericht, dat zij niet zelden ter dood gebracht worden.

De Posoërs noemen deze heksen *taoe meboetoe*. De zendeling ALB. C. KRUIJT maakt in de „Mededeelingen enz." melding van een vrouw, die *taoe meboetoe* was en volgens het zeggen reeds 19 menschen had gedood. Toen ook de twintigste door haar geheime macht stierf, werd zij gegrepen en ter dood gebracht, nadat hare schuld bewezen was, door haren vinger in kokende damar te steken.

De zielen van den mensch na den dood.

§ 13. De animistische beschouwing sluit van zelve in zich het geloof in het voortbestaan der ziel na den dood. Twee theorieën of twee dogmen worden hieromtrent aangetroffen. Men stelt zich n.l. voor, dat de ziel na het overlijden òf vrij en onbelichaamd blijft voortleven, òf zich onmiddellijk dan wel na verloop van korteren of langeren tijd met een ander organisme

verbindt en wedergeboren wordt, als een ander mensch of als een dier of plant. Waar men aan den mensch meer dan eene ziel toekent, gelooft men dat elk dier zielen na den dood een afzonderlijk lot heeft; veelal echter is dan één bestemd om tegelijk met het lichaam te gronde te gaan.

§ 14. De zielen, die na den dood van het lichaam onbelichaamd voortblijven leven, denkt men zich gewoonlijk op een of andere bepaalde plaats vereenigd. Deze voorstelling is vooral eigen aan de minst beschaafde stammen, en daar bij hen de kennis der aarde zeer beperkt is en het begrip van onbegrensdheid der ruimte ontbreekt, zoo denken zij zich dat zielenland ergens op aarde, in de nabijheid van hunne woonplaats, doch naar hunne meening ver daarvan verwijderd. Hoe meer de geographische kennis toeneemt, hoe verderaf het zielenland gedacht wordt, totdat er ten slotte een plaats aan gegeven wordt, hetzij onder de aarde, of zelfs op de sterren of boven het hemelgewelf.

In het zuidoosten van den archipel is de meest gangbare voorstelling, dat het zielenland op aarde ligt; bijv. voor de Rotineezen op Savoe, voor de Savoeneezen op Soemba, voor de Soembaneezen ergens in het centrum van hun eigen eiland.

Dajaksche stammen van Zuidoost-Borneo denken zich het zielenland, *Lewoe-liau* geheeten, als een eiland in de wolkenzee.

Men stelt zich het leven in het zielenland niet veel anders voor als dat van den mensch op aarde, en slechts enkele omstandigheden kunnen oorzaak zijn, dat de ziel van een overledene uitgesloten wordt van het verblijf in den hemel. Zoo lezen we omtrent de Bahau's (Dajaksche stam), dat alleen de zielen van zelfmoordenaars, gesneuvelden, en van tijdens hare bevalling overleden vrouwen niet opgenomen worden in de *Apoe Kesio*, gelijk zij hunne Elyseïsche velden noemen. Op aarde bedreven kwaad verhindert de opname niet. Wel is dit het geval naar de overtuiging der Badoeï's, volgens welke de zielen der boozen branden in de kraters der

vulkanen, terwijl die der goede menschen naar de *lemah bodas* of witte plek gaan, welke ergens aan den bovenloop van de Tji Oedjong gelegen zoude zijn.

Bij hooger ontwikkelden is de even omschreven voorstelling minder algemeen; toch komt onder Javanen, die overigens meer gelooven aan wedergeboorte (zie beneden), ook wel het geloof voor, dat de zielen van hen, die goed geleefd hebben, een verblijf vinden in „het rijk der Zuidzee", terwijl de andere rusteloos moeten zwerven.

§ 15. Eigenaardig is het, dat de ziel niet naar het zielenland vertrekt of overgebracht wordt dadelijk na den dood, maar eerst na de begrafenis of beter na het doodenfeest. Het komt toch voor, dat de lijken eerst voorloopig begraven worden, soms ook in huis worden bewaard, terwijl dan geruimen tijd daarna het stoffelijk overschot definitief naar de laatste rustplaats gebracht, of zooals bij de Baliërs, verbrand wordt.

Aan de viering van het doodenfeest wordt dan ook groote beteekenis gehecht. Dit is in het bijzonder het geval bij verschillende Dajaksche stammen, bij de Soembaneezen en niet minder bij de Baliërs. Daar deze feesten, ook de lijkverbranding, veel onkosten met zich brengen, zoo verloopt er soms geruime tijd tusschen het overlijden en het doodenfeest. Het laat zich begrijpen, dat dan het lijk reeds deels of zelfs geheel vergaan is, maar dit doet niet ter zake. Is van het overschot niets meer te vinden, dan verbranden de Baliërs een popje, *adegan*, van hout of van lontarblad gemaakt. Zulk een verbranding in effigie geschiedt ook, als iemand gestorven is in den vreemde. Naar de volksmeening der Baliërs zwerft de ziel van een overledene in de nabijheid van het lijk rond, totdat zij door de verbranding verlost wordt en den hemel in kan gaan. Deze voorstelling is zuiver Mal.-Polynesisch en heeft niets met Hindoeïsme te maken, al is ook de gewoonte om de lijken te verbranden van de Hindoe's overgenomen.

§ 16. Hoewel het geloof aan zielsverhuizing en wedergeboorte, voor zoover het in den Ind. Archipel voorkomt, niet van de Indiërs is overgenomen, zoo heeft het Hindoeïsme op de desbetreffende voorstellingen van sommige volken, met name van de Javanen, toch invloed geoefend.

Het uitgangspunt van deze theorie is het begrip omtrent de eenheid van geest in het heelal. De *âtman*, de geest, de levensvonk, die al wat leeft of geacht wordt leven te hebben, en dus ook den mensch bezielt, is wezenlijk één met den Algeest, het Brahma, is een deel van Brahma, en bestemd tot Brahma terug te keeren. De grondstelling van de godsdienstig-wijsgeerige wereldbeschouwing der Indische wijzen, luidt dan ook in de bewoordingen van een der Upanishads (1): „Gelijk van een vlammend vuur naar duizend zijden gelijksoortige vonken spatten, zoo ontspringen menigerlei zielen uit Brahma en keeren zij tot hem terug."

Het hoogste geluk nu acht men, verlost te worden van de reeks van wedergeboorten, en om daartoe te geraken, dient men zich geheel los te maken van al wat aardsch of wereldsch genoemd kan worden, om door aanhoudend en ongestoord nadenken tot de hoogste kennis te komen, welke noodig is om op te kunnen gaan in Brahma. Het is noodig zich daarvoor uit de samenleving terug te trekken, de wereld met al hare aandoeningen en genoegens te verzaken en in eenzaamheid als kluizenaar te leven. Zoo alleen kan men den hoogsten trap der wijsheid bereiken, het ware wezen van den âtman leeren begrijpen, totdat dan de ure der verlossing is gekomen.

§ 17. Bij de Javanen heerscht vrij algemeen het geloof, dat de mensch na den dood weer herboren wordt, zijn ziel weer wordt geïncarneerd; maar het is volstrekt niet zeker, dat de mensch weder mensch zal worden; hij kan even goed herboren worden als dier. Het hoogste geluk,

(1) Bevatten de oudste theol. philos. beschouwingen der Indiërs. De belangrijkste zijn door MAX MÜLLER in het Engelsch vertaald (Sacred Books of the East).

dat velen zich denken, is om na de wedergeboorte de meest mogelijke stoffelijke voordeelen deelachtig te worden. Hiertoe kan men geraken door de wetenschap van verschillende *ngelmoe's* (zie boven § 11). De onderscheidene *rapal's*, welke op de wedergeboorte betrekking hebben, zijn alle samengesteld met het woord *peling*. (1) Zoo maakt de kennis van de *ngelmoe-peling kraton*, dat men weder ter wereld komt als kind van een aanzienlijke of van een vorst. Met behulp van de *ngelmoe-peling djatiné* verkrijgt men de buitengewone gave om bij een volgende incarnatie nog besef en herinnering te hebben van het leven tijdens de vorige.

Doch het hoogste, dat de mensch met *ngelmoe-peling* kan bereiken, is daarin gelegen, dat hij na zijn sterven in de godheid opgaat, vereenigd wordt met het opperwezen. En om het zoover te kunnen brengen is het voor den Javaan, evenzeer als voor den Indiër noodig zich af te zonderen van de maatschappij en tâpâ te worden.

§ 18. Bij de Baliërs zou men ten opzichte van het dogma der wedergeboorte allicht nog meer overeenstemming verwachten met de leer der Hindoes, dan bij de Javanen. De voorstellingen op dit punt zijn bij genoemd volk echter van eenigszins anderen aard. De ziel, die op den dag der lijkverbranding in rook is opgevaren, kan in dauw weer neerdalen, en op aarde in een nieuw lichaam verschijnen, een lichaam dat echter reeds geboren is en waarvan de ziel dan als 't ware bezit neemt. Zoo kunnen de zielen van overleden bloedverwanten of vrienden in jonge kinderen terugkeeren, doch niet dan nadat enkele bepaalde feesten zijn gegeven.

§ 19. Geloof aan wedergeboorte komt ook bij andere volken voor, die veel minder onder Hindoeschen invloed gestaan hebben dan Javanen en Baliërs. Zoo bijv. bij de Dajaks. Volgens enkele stammen blijft de ziel

(1) Dit woord beteekent herinnering, besef.

van den mensch zeven maal den duur van het aardsche leven in het zielenland. Dan keert hij terug als deel van een plant. Wordt dit deel opgegeten door een dier, dan volgt een wedergeboorte als dier, tenzij vóór de paring dat dier weer gegeten mocht zijn door den mensch. In dat geval gaat de ziel over in de nakomeling van dezen. Wordt het bezielde plantendeel niet door mensch of dier gegeten, dan gaat de ziel met het afsterven van de plant te niet; evenzoo, indien mensch of dier, dat de plant genuttigd heeft, zich daarna niet voortplant.

Ook naar Bataksch geloof komen de zielen der menschen in verschillende gedaanten op aarde terug; sommige zielen zouden, bij wijze van straf, niet opgaan tot de Debata's, doch op aarde rondzwerven, en dan in plant of dier of zelfs in rotsblokken verhuizen.

De overgang van de ziel van den mensch in het lichaam van een dier, waarbij in den regel aan één diersoort gedacht moet worden, heeft geleid tot begrip van verwantschap tusschen bepaalde dieren en den mensch. Op grond van die verwantschap worden sommige dieren vereerd, inzonderheid de krokodil.

Zielen van planten, dieren en levenlooze voorwerpen.

§ 20. Volgens de begrippen der animisten heeft niet alleen de mensch een of meer zielen, maar hebben ook dieren en planten, zelfs levenlooze voorwerpen elk hun eigen ziel. Bij de Indonesiërs wordt aan dieren en aan planten vrij algemeen een ziel toegekend; de voorstelling, dat ook levenlooze voorwerpen een ziel hebben, is echter lang niet zoo algemeen verbreid. Een enkele maal is de voorstelling dat een plant bezield is, verbonden met de van de Hindoe's overgenomen vereering van de godin van den landbouw Çri (op Java *Dewi Sri*), de echtgenoote van Vishnoe.

Volgens de bekende legende zou de rijst, meer bepaaldelijk die welke op sawah's geteeld wordt, uit de stoffelijke overblijfselen van Dewi Sri voortgekomen zijn, en daarmede ook hare ziel in zich opgenomen hebben.

De tallooze bijgeloovige formaliteiten, welke Javanen bij den sawahbouw in acht nemen, hangen meest alle met deze beschouwing samen. Van daar bijv. het doen van roedjak e. d. in het water, dat naar de velden stroomt, als het gewas in bloei staat; vandaar het uitzoeken enz. van de padi pengantèn.

De Maleiers van Centraal Soematra en de Boegineezen en Mangkassaren beschouwen eveneens de godin Çri der Hindoes als de ziel van de sawahrijst.

In het algemeen wordt de meeste aandacht geschonken aan de ziel van die gewassen, welke het meest nuttig zijn. De bewoners van Ambon en de Oeliassers bijv. houden allerlei bijgeloovige gebruiken in eere met betrekking tot den kruidnagelboom; de Javaan spreekt den arenpalm, van welken hij het sap wil aftappen, als een bezield wezen toe. Atjehers en Soendaneezen kennen de *inòng padé* en *indoeng paré*, d. i. de rijstmoeder. Eerstgenoemden verstaan daaronder een bos bijeengeplante rijst van de halmpjes, die na de uitplanting in het kweekbed waren overgebleven. Soendaneezen zonderen een op eigenaardige wijze samengestelden bos padi af van den oogst, om dien in de padischuur met allerlei overgeleverde ceremoniën onder de andere bossen te leggen.

Ook bij de Poso Alfoeren kent men aan boomen en planten in het algemeen een ziel toe. De tabaksplant en de lontarpalm zouden, volgens hen, oorspronkelijk menschen zijn geweest. Als een lontar, die eerst volop sagoweer geleverd heeft, daarmede begint te minderen, legt men eten aan zijn voet, opdat hij nieuwe kracht zou krijgen. In de buurt van Gorontalo durft men den lontar zelfs niet te vellen, en iemand die niet weet hoe de majang (d. i. de bloemtros) behandeld moet worden, zal niet te bewegen zijn tot het bekloppen en bewerken er van, uit vrees den boom te vertoornen.

Het is hier de plaats, tevens iets te vermelden omtrent de bij vele volken van den Archipel voorkomende gewoonte, om bij de geboorte van

een kind een kokospalm te planten. De beteekenis van dit gebruik is verloren gegaan, en de boom dient thans uitsluitend nog als leeftijdswijzer. Uit de benamingen, welke dergelijke boomen dragen, valt nog op te maken, dat men met het planten dier boomen oorspronkelijk iets anders bedoelde. De boom toch had met het jonggeboren kind een ziel gemeen, en was geen leeftijdsboom maar geluksboom, boom van het lot, en het geldt nog als een ongunstig teeken als zulk een boom sterft. (1)

§ 21. Over de zielen van dieren zal in het volgende hoofdstuk, over fetisisme, meer worden vermeld; hier worde volstaan met de mededeeling, dat het geloof aan zielen van dieren vrij algemeen verbreid is. Reeds werd vermeld, dat de vereering van sommige dieren samenhangt met de voorstelling, dat de mensch een of andere diersoort als voorvader heeft gehad.

Het geloof, dat ook levenlooze voorwerpen een ziel hebben, is tot weinige stammen beperkt. Als voorbeeld verdienen vooral vermelding de Bataks en verschillende Dajaksche stammen. De Bataksche smid offert aan zijn aanbeeld en zijn gereedschappen, alsook aan de ziel van het ijzer, dat hij zal gaan bewerken. De beschermende kracht, welke de Dajak toekent aan een bijzonder soort, van verglaasd aardewerk vervaardigde, potten, (*tempajan*) wijst op het geloof, dat in zulk een voorwerp een invloedrijke ziel of geest huist.

Ook bij de Posoërs, bij welke Alfoeren het ijzersmeden een voorname tak van industrie vormt, hangt men in de smederij een groep van uit hout gesneden instrumenten, lanspunten, zwaarden e. d., welke de ziel van het ijzer bevat. Naar de voorstelling van den Alfoer zou zonder deze omstandigheid het ijzer vervloeien en onsmeedbaar worden, daar de ziel er uit zou gaan.

---

(1) In Zwitserland plant men nog wel een appel- of een perenboom bij de geboorte van een zoon of van een dochter. Ook elders in Europa komen dergelijke gebruiken voor.

/* Sommige schrijvers, rekenen amuletten, en dergelijke, ook tot de fetissen. Anderen noemen een voorwerp alleen dan fetis wanneer het bepaald op de een of andere wijze wordt vereerd.

bezoarsteen
(goeliga, moestika)

HOOFDSTUK II.

FETISISME EN SPIRITISME.

§ 22. Ofschoon theoretisch elk voorwerp een fetis /* zou kunnen zijn, zoo blijkt uit de practijk, dat slechts enkele voorwerpen als fetis beschouwd en als zoodanig vereerd worden.

De voorwerpen, welke de volken van den Indischen archipel met hoogere macht bezield denken, van welke zij bescherming verwachten, of aan welker goede of ongunstige gezindheid zij invloed toekennen op hun leven, op het welslagen van hunnen arbeid of van een of andere onderneming, kunnen gerangschikt worden in een zeker aantal groepen. In de eerste plaats noemen wij voortbrengselen van kunst, door arbeid van den mensch vervaardigd, welke voornamelijk van dienst zijn voor hem die ze bezit; voorts tal van amuletten, welke persoonlijk bezit kunnen zijn en alleen den eigenaar beschermen, dan wel toebehooren aan de bewoners van een dorp, aan een geheelen stam, en hare bescherming verleenen aan een groep van menschen.

Rotsen, wateren, planten en dieren kunnen evenzeer als fetis beschouwd worden, terwijl op den hoogsten trap van het fetisisme de vereering staat van hemellichamen.

§ 23. Met een enkel woord is er reeds op gewezen, dat de Bataksche smid offert aan zijn werktuigen, zoowel als aan het te bewerken materiaal.

De Javaan hangt wel een snoer van bloemen als offer aan zijn vaartuig, zijn kar, aan zijn kris. Doch onder de voorwerpen, die op deze wijze als fetisen vereerd worden, nemen de erfstukken der vaderen, de *poesaka*, de eerste plaats in, en vooral de onder de benaming van rijkssieraden saamgevatte vorstelijke *poesaka's*, wapenen, kleedingstukken enz., afkomstig van vroegere vorsten, waaraan bovennatuurlijke macht wordt toegekend, en die met heiligen eerbied worden aangebeden. Veelal kent men deze voorwerpen een persoonlijk aanzien toe, hetgeen o. m. kan blijken uit de eigennamen, welke zij bezitten; op Java, in de Vorstenlanden, worden ze met *kjahi* aangesproken.

Bij geen volk van den archipel worden deze vorstelijke poesaka's van zooveel belang en waarde geacht, als bij Mangkasaren en Boegineezen. Hunne vorsten, en ook hunne regenten in het Gouvernementsgebied, ontleenen hun macht eigenlijk alleen aan het bezit van die zoogen. ornamenten, waartoe allerlei voorwerpen behooren als lansen, krissen, sirihdoos met kwispedoor, enz. en in den regel ook nog een of ander vreemdsoortige zaak, een steen, een stuk hout, een doek, een wapen, doch van bijzonderen vorm, dat als het middelpunt van het geheel wordt beschouwd en den naam *gaoekang* draagt.

§ 24. Aan de kracht van amuletten wordt allerwege geloofd, doch in den regel is zulk een heilaanbrengend voorwerp gedaald tot een eenvoudig toovermiddel. Slechts bij enkele volken, onder welke vooral de Bataks, is het fetisistisch karakter der amuletten bewaard gebleven. Zulks blijkt o.a. uit de vereering van den *pangoeloebalang*, een soort van tooverkooksel uit allerlei ingrediënten bereid, dat in potten wordt bewaard. Zoo dikwijls het noodig is, wordt er iets van genomen en gedaan in een beeld, in een stok of staf, die zoowel bij het bezweren van ziekten als in den strijd dienst doet. Men roept dezen *pangoeloebalang* aan als een godheid en brengt hem bij verschillende gelegenheden spijzen als offeranden. Veel

1° Onder de amuletten, die bijongeveer alle volkeren bekend zijn, maar het meest gebruikt worden in het Oosten, moet genoemd worden matakau (Mal. v.d. Molukken) letterl. het roode oog, waaronder men moet verstaan allerlei verschillende voorwerpen, die geplaatst worden bij onbewaakte eigendommen, b v. vruchtboomen, visschijvers e.d. om ze te beschermen tegen dieverij

heil verwacht de Batak ook van de *porpagaran*, een beeld voor het huis of bij den ingang van het dorp geplaatst, dat de bewoners beschermt en zijn kracht ontleent aan een *pagar*, beschermgeest en ook amulet, welke in het beeld gebracht is. Allerlei voorwerpen, kleine steentjes, een stukje hout, een wortel, kunnen *pagar* zijn. Vele Bataks dragen er altijd een bij zich, welke zij bewaren in een uitgeholden berentand, een tijgerklauw, of in een metalen kokertje, gestoken in de vouwen van den hoofddoek.

Bij stammen, bij welke de gewoonte van het koppensnellen nog bestaat, worden na de sneltochten, die ondernomen zijn met een ander doel dan om een overledene dienaren en slaven in het hiernamaals te bezorgen, steeds verschillende ceremoniën verricht, welke alle moeten dienen om de gesnelde hoofden of de schedels te wijden tot fetis. En juist om de bescherming, welke deze schedels den eigenaar verleenen, worden zij als een kostbare bezitting van geslacht op geslacht bewaard en tracht men het aantal er van te vermeerderen. Zoo komt schedelvereering nog voor bij Niassers, Mentaweiërs, tal van Dajaksche en Alfoersche stammen, bij de bewoners van Halemahera, Ceram, bij de Timoreezen en de Papoea's. Het doel van het koppensnellen is dan ook, om in de met den schedel vereenzelvigde ziel van den verslagene een schutsgeest te vinden.

Als voorbeelden van amuletten, die den eigenaar van nut zijn, vermelden we nog de *tempajan's*, *djawet's* of *belanga's* der Dajaks, verglaasde aarden potten, onderscheiden in mannelijke en vrouwelijke naar gelang van het geslacht van de dieren, welke er op geteekend zijn; voorts de *moestika* of *goeliga*, te onzent bekend onder den naam bezoarsteen, een steenachtige zelfstandigheid, welke zich vormt in de maag van sommige van planten en vruchten levende zoogdieren; de zoogen. *dondersteenen* of *donderkeilen*, meestal overblijfselen van wapenen of gereedschappen van steen vervaardigd, welke men vroeger, toen de herkomst er van nog onbekend was, beschouwde als ontstaan onder de werking van atmospherisch vuur, in den archipel bekend onder verschillende benamingen als *hoentoe*

gelap (Jav.) = bliksemtand, *gigi goentoer* (Mal.) = dondertand, *watoe ing kilat* (Minah.) = bliksemsteen.

Javanen en Maleiers van de Padangsche bovenlanden verwachten geluk door het bezit van een soort tortelduif (Jav. *perkoetoet*; Mal. *katitiran*), welke vogel zelfs na den dood zijn wondermacht blijft behouden, zoodat niet zelden het lijk gebalsemd en als kostbare reluiquie bewaard wordt.

§ 25. Onder de voorwerpen, die niemands bezit uitmaken, en dus — waar zij tot fetisen werden verheven — zulks voor allen zijn, behooren bepaalde natuurobjecten, rotsen, bergen, wateren, maar ook dieren en zelfs menschen.

Zoowel in Zuid- als in Noord-Celebes treft men voorbeelden aan van vereering van heilige steenen, zoo o. a. van door druipsteen gevormde figuren in een grot dicht bij Maros.

In de Padangsche bovenlanden dragen onderscheiden rotsblokken namen van dieren, welke rotsen volgens de overlevering vroeger dieren zijn geweest. Worden zulke rotsen vereerd, dan geldt de vereering theoretisch wel den geest van het dier, maar practisch wordt die geest met het voorwerp vereenzelvigd, zoodat dergelijke steenen inderdaad als fetisen beschouwd worden.

Op deze beschouwing wijzen ook de namen *laki'* en *perampoean*, toegekend aan de twee toppen van den Goenoeng Tadjam op Blitoeng, aan de beide spitsen van den vulkaan Lobetobi op Flores, welke benamingen ons doen weten, dat men voorheen werkelijk aan die bergen een persoonlijk aanzijn en daarmede seksueel onderscheid heeft toegekend.

Een voorbeeld van fetisistische vereering van planten werd boven reeds medegedeeld, waar sprake was van verschillende gebruiken bij den rijstbouw. Op Java wordt de *beringin* of *waringin* als heilige boom beschouwd; in de Lampongs geldt dit voor een ficussoort, op Soemba voor den sandelhoutboom. Fetisistisch is het gebruik in Zuid-Celebes om boomen van een dwergachtig aanzien, als men er langs komt, met steenen te gooien.

Dieren worden heilig geacht en niet zelden vereerd op grond van het geloof aan zielsverhuizing en de daaruit ontstane meening omtrent verwantschap of afstamming; zoo bijv. op Java en bij Maleiers van Soematra, op Bangka, bij Bataks, Mangkasaren, Boegineezen en Timoreezen de krokodil; voor Javanen en Soematranen is de tijger een heilig dier. Op Zuid-Celebes bij Boeloekoempa vereert men palingen. Herten, buffels en runderen worden bij Dajaksche stammen in N. W. Borneo met bijgeloovigen eerbied behandeld en men onthoudt zich er van het vleesch van deze dieren te eten.

Een merkwaardig voorbeeld van menschenvergoding leveren ons de Bataklanden, waar de vorsten van Bangkara of Bakara als een godheid werden vereerd. Deze vorst droeg den erfelijken titel van Si singa Mangaradja; hij gebood over regen en zonneschijn en men richtte gebeden tot hem, opdat hij den oogst mocht zegenen.

§ 26. Hooger dan dit lagere fetisisme staat de vereering van hemellichamen, bij de oude Grieken neergelegd in de mythe omtrent Zeus en Demeter, waarmede de echtelijke vereeniging van hemel en aarde bedoeld werd, uit welke paring het al is voortgekomen. Dezelfde voorstelling hadden de Hindoe-Ariërs, wanneer zij Dyaus als vader en Prithivî als moeder aanriepen.

Deze mythe omtrent het huwelijk van hemel en aarde is in den archipel niet onbekend en bij volken van het Zuid-Oostelijk gedeelte, Timor, Aroe-, Kei-, Zuid-Ooster- en Zuid-Wester eilanden ontwikkelde zich daaruit een bepaalde eeredienst. De Timoreezen vereeren als hoogste wezen Oesi Neno, lett. Heer Zon, en daarnaast Oesi Afoe, vrouw Aarde. Uit de verbintenis van deze twee is alles ontstaan en aan hunne samenwerking heeft al wat leeft zijn vruchtbaarheid en groeikracht te danken. Bovendien wordt de maan, Foenan, vereerd, welke te beschouwen is als een gezellin van Oesi Neno.

Het spiritisme in den ruimsten zin opgevat is al weer te verdeelen in het geloof aan en de vereering van zielen van afgestorvenen (spiritisme) en het geloof aan andere onbelichaamde geesten (demonisme)

Een dergelijke vereering is op de eilanden van het Zuid-Oosten van den Indischen archipel algemeen. Elders treft men er sporen van aan; als de landbouwer op Java bij de bewerking zijner velden nog den zegen inroept van Båpå Kåså en Iboe Pratiwi, dan is dat ook van Vader Hemel en Moeder Aarde. In een legende omtrent de afkomst van Alfoeren uit de Minahassa, waarin het heet dat zij afstammen van een uit de aarde voortgekomen godin, die bevrucht werd door den Westenwind, is de mythe omtrent het huwelijk van hemel en aarde ook duidelijk te onderkennen.

§ 27. De vereering van onbelichaamde geesten, het spiritisme, is bij volken van den Indischen archipel over het algemeen een ongeordend polydaemonisme te noemen, waarbij echter het geloof in een hoogsten geest niet is uitgesloten. Van de onbelichaamde geesten, die invloed hebben op 's menschen leven, dienen in de eerste plaats de zielen der gestorvenen vermeld te worden. Men denkt zich deze dan op aarde, kent aan hen dezelfde behoeften toe als aan de levenden en beschouwt hen als goede of beschermende geesten, mits zij slechts niet verwaarloosd worden; want indien men hun de hun toekomende offers onthoudt, verandert hunne gezindheid ten opzichte van den mensch.

In de laagste ontwikkelingsphase van het spiritisme, toen men zich met de voorstelling van vrij rondwarende geesten en zielen eenig begrip had gevormd van het bovenzinnelijke, was de mensch nog niet in staat, om het bovenzinnelijke van het zinnelijk waarneembare af te scheiden. Aanvankelijk kon men het niet stellen buiten verschillende voorwerpen, waarin men zich de zielen der gestorvenen kon denken en men vervaardigde daarom beelden, die als mediums dienst deden.

Bij Papoea's van de Geelvinksbaai maakt men zoogen. *korowar's*, ruwe uit hout gesneden beeldjes, waarin de zielen der overledenen zich heeten te vestigen, en die met groote onderscheiding worden behandeld. Hetzelfde gebruik bestaat op Ceram, en op tal van eilandengroepen in het

Zuid-Oosten. De Niassers vervaardigen, terstond nadat iemand gestorven is, een houten beeld, *adoe* geheeten, waarin een moko-moko gebracht wordt, een soort spin, in welker gedaante de *noso dodo*, d. i. één der zielen van den mensch, op aarde blijft voortleven.

In de huizen der Bataks worden wel tusschen de daksparren twee poppen geplaatst, een mannelijke en een vrouwelijke, de zoogen. *debata idoep*, waarin de geesten van oude vorsten en aanzienlijken, voornamelijk van stichters en grondleggers van het dorp, zouden wonen.

Voor het verkeer met de dooden bedient men zich ook van andere voorwerpen als van beelden en poppen, zooals bijv. op enkele Moluksche eilanden (o. a. de Watoebela groep), waar men een bijzonder soort schotels of potten als medium bij de vereering gebruikt.

§ 28. Een andere uiting van het spiritisme is de vereering van relieken. Ten einde een voorwerp te hebben, door middel waarvan men zich met de zielen der gestorvenen in betrekking kon stellen, kwam men bij sommige volken er toe, om de lijken zoo lang mogelijk in ongeschonden staat te houden, en zulks te eerder door het geloof, dat de ziel op aarde gaarne in de nabijheid van het lijk toeft. Bij onderscheidene Papoea-stammen worden de lijken door uitdrooging tot mummiën gemaakt, welke in huis worden bewaard. Als hun aantal te groot wordt, verwijdert men de oudste. Ook bij enkele Dajaksche stammen van West-Borneo worden de lijken gemummificeerd; men bewaart ze echter niet in huis, doch begraaft ze onder een boom.

Bij andere Papoea-stammen bewaart men enkel het hoofd, op de Timorlaoet eilanden den schedel. Meer algemeen echter is de gewoonte, om voorwerpen als relieken te bewaren, welke door den overledene tijdens het leven werden gedragen of gebruikt; doch slechts bij enkele stammen o.a. bewoners van de Oeliassers vervullen deze heilige erfstukken nog

duidelijk de rol van medium bij den vooroudérendienst. Elders kreeg de vereering dezer voorwerpen een geheel fetisistisch karakter (zie boven).

§ 29. Waar het spiritisme tot hooger ontwikkeling kwam, verdween langzamerhand de behoefte aan bepaalde voorwerpen, waarin men zich de zielen der gestorvenen dacht.

Niet zelden ontstond dan de voorstelling, dat die zielen zich bij voorkeur op een bepaalde plaats ophouden. Alfoeren van Noord-Celebes vereeren de geesten hunner gestorvenen binnenshuis; naar hunne meening verblijven die geesten onder het dak aan de oostzijde der woning en daar worden dan ook de bamboes met spijsoffers opgesteld, daar is het verboden leven te maken en mogen de kinderen niet spelen.

Op het eiland Halemahera bouwt men naast het woonhuis een gebouwtje, *wongi ma falla*, hetwelk voor de geesten der gestorvenen is bestemd. Die van reeds lang overleden voorouders verblijven in een andere woning, *koki-roba*, in het midden van het dorp.

Dergelijke huisjes vindt men op Boeroe onder den naam *hoema koin*, op Soemba als *oema marapoe;* ook op andere in het Oosten gelegen eilanden kan men ze aantreffen.

Niet minder worden de geesten der overledenen geacht zich bij voorkeur op te houden in bepaalde boomen, op heuvelen, rotsen enz. In de landen der Minangkabawsche Maleiers noemt men dergelijke plaatsen *tampat sati* (*akti*).

§ 30. Uit het bovenstaande kon hier en daar blijken, dat de zielen die vereerd worden, te onderscheiden zijn in twee categorieën, namelijk de zielen van pas gestorvenen en die van voorlang overledenen. De eerste zijn beschermgeesten van de naaste verwanten; zij zijn huisgoden. De andere hebben een grooteren kring van vereerders en behooren aan een geheelen stam of aan een geheel dorp, en onder hen is het vooral de

ziel van den stichter van het dorp of van eene vestiging, die als beschermgeest van de plaats wordt beschouwd. Zoo vereeren de Javanen *tjakal bakal desa*, aan wien bij verschillende gelegenheden geofferd wordt en te wiens eere eens per jaar na afloop van den oogst door alle bewoners van de desa een offerfeest wordt gevierd, dat strekken moet tot reiniging van het dorp en daarom ook den naam *beresih desa* draagt. Bij dit feest wordt aan tal van andere geesten, ook aan Mohammedaansche heiligen hulde gebracht, maar voornamelijk toch aan den eersten ontginner.

§ 31. Zijn bij een behoorlijke verzorging de geesten der overledenen goede geesten, op dezen regel komen enkele uitzonderingen voor. Zoo vreest men de geesten van vrouwen, die tijdens zwangerschap of in het kraambed, gedurende de verlossing, zijn overleden.

Niet alleen bij de stammen van het Mal. Polynesische ras, ook op onderscheidene plaatsen van Europa (1) geldt de meening, dat geen gelukzaligheid hiernamaals te wachten is voor de vrouw, die ongehuwd, of die zonder kinderen het leven geschonken te hebben, komt te sterven. De Baliërs meenen, dat zij in het volgende leven tot straf een slang aan de borst krijgt; haar lijk mag worden begraven noch verbrand; maar moet, ten teeken van groote verachting, òf in een ravijn geworpen, òf in een twee voeten diepen kuil gelegd worden, welke niet gedicht wordt. Dit geldt voor alle standen en kasten, zelfs voor vorstinnen.

De geesten nu van haar, die in het kraambed komen te overlijden, gunnen de moedervreugde ook niet aan andere vrouwen en dus zijn zij er op uit, om zwangere vrouwen leed te doen. Men noemt deze spoken *poentiana*' (Maleisch), *bechoe matiana* (Nias), *hantoe-barana*' (Z.-O. Afd. Borneo).

---

(1) Het Duitsche volksgeloof liet de zielen dezer ongelukkigen in de hel zwavelstokken te koop aanbieden, of in Weenen den Stephanstoren afboenen, in Neurenberg zooals de spreekwijze zegt »mit den Bärten alter Junggesellen den Weiszen Thurm fegen".

Men stelt zich haar soms voor in de gedaante van een vrouw met een gat in de borst, doch meer in de gedaante van een of anderen vogel. Door den geheelen archipel zijn zij zeer gevreesd, hetzij wegens haar booze gezindheid jegens vrouwen, hetzij omdat men meent dat zij mannen van de genitalia berooven. Deze laatste meening heerscht o.a. op Ambon, bij Maleiers van Malaka, bij Alfoeren van Centraal Celebes. (1)

De Posoërs meenen ook dat de poentianak, die volgens hen de gedaante van eèn vogel heeft, voornamelijk mannen aanvalt; alleen zeer booze zijn gevaarlijk voor vrouwen.

Geen wonder, dat men de lijken van vrouwen, die tijdens zwangerschap of bevalling overleden zijn, op een of andere bijzondere wijze behandelt, ten einde zoo mogelijk te beletten, dat haar geest *poentiana* wordt. Men legt ze een ei onder de oksels en drukt de armen stijf tegen het lichaam, bedekt het lijk met een stuk van een vischnet, windt het haar om een in de kist vastgeslagen spijker etc., welke maatregelen alle den geest moeten beletten om weg te vliegen.

Als een bijzonderheid zij nog medegedeeld, dat naar het Niasche volksgeloof de *bechoe matiana* optreedt als beschermgeest van dieven en hun het vermogen schenkt om door de kleinste reetjes of gaatjes een huis binnen te dringen.

§ 32. Behalve de zielen der gestorvenen worden nog tal van andere onbelichaamde geesten vereerd. Bijna elk voorval uit het dagelijksche leven, elke ziekte, elke ramp heeft, zoo men daarin niet in het algemeen den invloed van voorouders ziet, een specialen geest tot bewerker. Voorts heeft elke plaats haar bepaalden geest. Zeeën, meren en andere wateren, bergen, holen, boomen en bosschen, de lucht, de hemel en de

---

(1) Bij volken van de Philippijnen jaagt een man de »patianak" juist op de vlucht door de genitalia te ontblooten.

onderwereld, kortom de geheele natuur is volgens de voorstelling der onbeschaafde volken vervuld met bovennatuurlijke wezens.

Niet alle deze zijn in de schatting van den mensch even belangrijk en lang niet alle worden vereerd. De geesten, van wie men het meest te duchten heeft, worden het ijverigst aangeroepen, de dichtbijzijnde meer dan de ver verwijderde, de bijzondere meer dan de gemeenschappelijke, de booze meer dan de goede; in de animistische godsdiensten speelt de vrees een grootere rol dan eenige andere gezindheid.

Bij de meeste volken van den archipel, wier spiritisme als werd gezegd een ongeordend poly-daemonisme is, ontwikkelde zich toch het geloof aan een hoogsten of machtigsten geest, een opperwezen, dat boven de anderen staat en dezen onder zijn gezag heeft. Dezen hoogsten geest stelt men zich voor als den schepper van al wat bestaat, tronende in den hemel, te ver van de aarde verwijderd om zich met de bewoners daarvan rechtstreeks in te laten. Een gevolg van deze laatste omstandigheid is, dat het opperwezen der animisten noch vereerd, noch aangebeden wordt, en hoogstens in zooverre gehuldigd, dat men andere zielen en geesten als zijn dienaren en als middelaars tusschen hem en den mensch beschouwt.

Alfoeren van Noord-Celebes erkennen één der *empoeng's*, d.z. de zielen der voorouders, met name *Moentoe oentoe* of *Empoeng wailan wangko*, de grootmachtige empoeng, als den voornaamste hunner, den eerste onder zijn gelijken.

De heidensche bevolking van Boeroe acht een der *sanane*, een collectieve benaming voor allerlei geesten buiten de *nitoe's*, waarmede men de zielen der gestorvenen bedoelt, als opperwezen en noemt dezen hoogsten geest *Opo gabe senoelat*, lett. menschenmaker.

In andere streken gebruikt men andere benamingen, als bijv. op Nias *Lowalangi* of *Halowalangi*, bij de Olo Ngadjoe *Mahatara* of *Hatalla*, bij Dajaks van West-Borneo *Djabata* of *Djebata*. De Bataks hebben drie

oppergoden, te samen *debata* geheeten, onder wie *Batara Goeroe* (Sjiwa) de voornaamste is.

Uit de hier medegedeelde benamingen, waarin dadelijk verbasteringen zijn te herkennen van *Allah ta'ala*, *Dewata*, *Mahâ Batara*, blijkt, dat de invloed van Arabieren en Hindoe's op de ontwikkeling van het geloof aan een opperwezen niet vreemd is geweest. Toch moet in sommige streken van den archipel dit geloof buiten bedoelden invloed om zijn ontstaan.

§ 33. Het is onmogelijk binnen het bestek van dit werkje een eenigermate volledig overzicht te geven van de verschillende geesten, die bij de onderscheidene stammen geacht of gevreesd worden. Slechts enkele voorbeelden kunnen hier worden vermeld.

Voor de Javanen zijn wel de meest bekende *Ratoe Lara Kidoel* en *Kjahi-Belorong* of *Njai Belorong*, want omtrent het geslacht van laatstgenoemde is men het volstrekt niet eens. De eerste is de maagdelijke godin der Stille Zuidzee, die gezag voert over de geesten aan Java's Zuidkust. Vooral de verzamelaars van de salanganen-nesten zijn vereerders van deze godin, te wier eere vooral bij Rongkob in Joegja en te Karang Bolong in de Bagelen tijdens den pluk der nesten offermalen aangericht worden.

Belorong is de rijkmaker; hij schenkt den menschen geld, doch op voorwaarden, die doen denken aan legenden der Christenen, volgens welke men zijn ziel aan den duivel kan verkoopen. Belorong heeft het hoofd van een mensch, volgens sommigen het bovenlijf van een vrouw, den romp en den staart van een visch en zooveel armen en beenen als de duizendpoot.

Behalve deze kent de Javaan nog allerlei *raksasa's* (Sanskr. *râkshasa*), *boeta's* (Sanskr. *bhûta*), geduchte daemonen; de vriendelijke *widadara's* en *widadari's*, mannelijke en vrouwelijke luchtgeesten, *sétan's*, *djin's* etc.

De Bataks onderscheiden, naar gelang van de verbijfplaatsen, drie soorten *debata's*, met welk woord de geesten in het algemeen aangeduid worden, en wel *debata di atas* (de drie oppergoden, zie boven), *debata di toroe* of benedengeesten en *debata di tonga*, de middengeesten, die op aarde verblijf houden. De laatste dragen den algemeenen naam *begoe*, waarmede ook in meer beperkten zin de zielen der gestorvenen bedoeld worden, die nog weer te verdeelen zijn in *soemangot*, zielen van overleden bloedverwanten hoofdzakelijk van ouders, en *sombaon*, geesten van voorlang overleden vorsten en grooten. Naast deze kent men tal van goede en booze geesten, o.a. de vrouwelijke geest van de kamfer (*boroe soe papoer*), die de kamferzoekers bijstaat; de *boraspati ni tano*, of hagedis, aan wien men zegen smeekt over den oogst etc.

Bij de Dajaks worden, in afwijking van hetgeen bij de meeste andere stammen valt waar te nemen, de zielen der voorouders buiten het doodenfeest zoo goed als niet vereerd. Weldadige geesten zijn voor hen de *Sangiang* (Hind. Jav. *Sanghjang*), luchtgeesten, die de nevelen bewonen. De voornaamste hunner is *Tempon telon*, de Dajaksche Charon, die de zielen der menschen door een vuurzee overbrengt naar het zielenland. De rivieren worden bewoond door *djata's*, in wier dienst de krokodillen staan; ook deze beschermen den mensch. Onder de gevreesde booze geesten der Dajaks moeten vooral de *hantoeën* genoemd worden (zie ook boven, § 12).

Mangkasaren en Boegineezen noemen de goede of beschermgeesten in het algemeen *rewata* (Mangk.) en *dewata* (Boeg.). Onder de booze geesten nemen de *popokang* (Mangk.) en *pappo* (Boeg.) een voorname plaats in (zie boven, § 12). In verband met de vereering van de zielen der gestorvenen, worden krokodillen als heilige dieren beschouwd, in de Oosterdistricten de palingen. Een merkwaardig overblijfsel uit het voor-Islamsche tijdperk is de vereering in de Zuiderdistricten van *Kraëng Lowe*, lett. de Groote Heer, in wien men, gelijk de Hindoe's in Çiwa, den god

der vruchtbaarheid, de voorttelende kracht vereert, onder de symbolen van lingga en yoni, de mannelijke en vrouwelijke genitalia. Steenen, die de vormen der geslachtsdeelen moeten weergeven, worden bewaard in de zoogen. Kraeng-Lowe-huisjes, alwaar door priesteressen, *pinate*, de offerdienst wordt verricht. In de huizen is in den regel ook een offernisje aan deze godheid gewijd, doch de symbolen ontbreken daarin veelal.

§ 34. Met het geloof aan allerlei zielen en geesten hangt ook de voorstelling samen, welke men zich heeft gevormd omtrent de oorzaak van sommige cosmologische verschijnselen.

Bij de Mal. Polynesische volken heerscht in het algemeen de meening, dat de aarde een platte schijf is, welke gedragen wordt door een dier. Maleiers van Soematra's-Westkust gelooven, dat een rund de aarde draagt; voor de Bataks is het een bok (of een geest), voor de Dajaks een slang. Als het dier zich beweegt ontstaat een aardbeving.

Eclipsen worden veroorzaakt door een boozen geest *boeta*, *rahoe*, *karawoe*, geheeten, die zon of maan wil verslinden. Het beste middel om dezen te verjagen, is het maken van geraas; op Java doet men dit door in de rijstblokken te stampen.

HOOFDSTUK III.

SHAMANISME en GEESTENBEZWERING; WICHELEN en TOOVEREN.

§ 35. *Shamanen* of *sjamanen* noemt men personen, die zich met de geesten in betrekking kunnen stellen, die het vermogen bezitten om een geest te provoceeren in hun lichaam neer te dalen (of op te stijgen) en die dan, gedurende den tijd dat zij bezield zijn, over verschillende bovennatuurlijke gaven beschikken. Men raadpleegt hen daarom in geval van rampen, omtrent de toekomst, consulteert hen bij zieken etc. etc.

De orakels, welke zij geven, worden natuurlijk beschouwd, als afkomstig te zijn van den tijdelijk in hun lichaam vertoevenden geest.

Te allen tijde kan de bezieling plaats vinden, mits het medium daartoe slechts behoorlijk voorbereid zij. Hiertoe bezigt men allerlei middelen, als bijv. het branden van wierook, eentonig gezang, muziek en dans; slechts bij uitzondering wordt van narcotische middelen gebruik gemaakt. Het medium komt daardoor in een toestand van extase, van geestvervoering en heet alsdan bezield te zijn. In den regel zijn de tot deze oefeningen geschikte personen lijdende aan een of andere zenuwziekte, als bijv. hysterie, epilepsie; deze ziekten komen meer voor bij vrouwen dan bij mannen, en vrouwen treden dan ook het meest als shamanen op.

Het geloof aan de bijzondere gaven dezer personen zal wel ontstaan zijn uit de overtuiging, dat de onbelichaamde geesten het vermogen bezitten, om zich tijdelijk in een of ander lichaam te vestigen. Het is bij allerlei volken bekend, ook bij tal van stammen van den Indischen archipel. Bij deze insulaners treden zoowel mannen als vrouwen als shamanen op. Men kan ze vergelijken met priesters, daar zij bij allerlei plechtigheden ook belast zijn met de leiding der ceremoniën en men aan hen in het bijzonder de kennis omtrent de geesten en wat daarmede in verband staat toeschrijft; maar ze zijn eigenlijk niet anders als een soort van tooverdokters.

§ 36. Bij Dajaksche stammen van Zuid-Oost-Borneo noemt men de vrouwelijke sjamanen *balian* of *blian*, de mannelijke *basir*. Bij allerlei godsdienstige feesten wordt hunne hulp ingeroepen om de offerplechtigheden te leiden; voorts bezweren zij booze geesten, genezen zieken e.d. Zij genieten een hoog aanzien en zulks niettegenstaande de *balians* tevens publieke vrouw zijn en de *basirs* beschuldigd worden van tegennatuurlijke ontucht. Deze laatste gaan ook geheel gekleed als vrouwen. Zoowel meisjes als jongens worden opgekocht om hen tot shamaan op te leiden, aan welke opleiding een zware proeftijd is verbonden.

In Centraal-Borneo, onder de Mendalam Kajans werden de boven bedoelde extatische toestanden, waaruit de bezieling moet blijken, niet opgemerkt; slechts enkele malen zag Dr. A. W. Nieuwenhuis, die toch o.a. alle godsdienstige oogstfeesten daar medemaakte, een vertooning, die er aan deed denken. In de werkzaamheden der priesteressen van dezen Kajan-stam is ook geen spoor te vinden van de erotische rol, die de *blians* en *basirs* aan den Barito vervullen. Toch zijn ook daar de *dajoeng's*, gelijk hare benaming is, de personen die geroepen zijn om met de geesten te verkeeren, dezen wenschen kenbaar te maken, en hulp te verleenen bij ziekte enz. Omtrent deze *dajoengs* lezen wij nog,

dat zij allen soliede huismoeders waren, en dat hare verrichtingen op de kalmste wijze plaats hadden, hoewel het bij genoemden stam niet ontbrak aan geëxalteerde menschen.

Bij Alfoeren van Noord-Celebes dragen bedoelde personen den naam *walian;* bij de Baliërs kent men ze als *walian*, terwijl het daarvan afgeleide *wewalèn* op een soort helpers wijst.

Plechtigheden, waarbij geestenzieners in extatischen toestand contact met de geestenwereld verkrijgen, zoodat zij orakels kunnen geven, worden nog bij tal van andere volken gehouden, bijv. bij de bewoners van Boeroe, en niet alleen bij de heidensche stammen, maar ook bij Mohammedaansche. Zoo hebben de sjamanen nog steeds veel invloed op het maatschappelijk leven van Mangkasaren en Boegineezen. Men noemt ze daar *bissoe.*

Bij de hoofdzakelijk van *troeboek*-vangst levende visschers uit de omstreken van de Brouwersstraat (Oost-Soematra) doet een vrouw, *djindjang radja* geheeten, wier waardigheid erfelijk is, de verschillende middelen aan de hand om de visschen te lokken, als deze mochten weg blijven over de tijden, waarin zij gewoonlijk komen opzetten. Zij stelt zich dan in contact met een zestiental geesten, die aan de verschillende kapen en inhammen van de Brouwersstraat verblijf houden.

§ 37. De taal, van welke de sjamanen zich bedienen, wanneer zij in functie zijn, is alleen voor ingewijden verstaanbaar, en wijkt veel af van de gewone dagelijksche taal. Ook de liederen, welke men zingt om het medium in den vereischten toestand van extase te brengen, en die zich kenmerken door grooten rijkdom aan beelden en een eigenaardigen rythmus, zijn in die zoogenaamde geestentaal, bekend als *basa sangyang*, gesteld. Bij Bataks maakt men nog onderscheid tusschen de taal, die bij het oproepen der *begoe's* gebruikt wordt, en die welke de sjamaan in

bezielden toestand spreekt. Men noemt de Bataksche sjamanen *sibaso*, lett. het woord (*baso* = Mal. *basa*).

§ 38. Niet zelden verstaan de sjamanen bovendien de kunst, om geesten te verdrijven, om uit verschillende voorteekenen den afloop eener onderneming te voorspellen, de toekomst op te maken etc. Doch het is niet altijd het geval, dat deze kunst, die meer bijzonder het eigendom der wichelaars is, ook door de shamanen wordt verstaan. Naast deze treden dan ook bij verschillende volken nog personen op als geestenbanners, wichelaars, toovenaars, etc., en ook bij de Mohammedaansche stammen wordt aan de bekwaamheid van deze menschen veel vertrouwen gehecht. Op Java bijv. raadpleegt men *doekoens* in geval van ziekte; wel verschaffen zij den patient ook medicijnen, doch de genezende kracht daarvan zou gelijk nul zijn, indien de *doekoen* niet op de haar of hem bekende wijze den boozen geest verdreef, die oorzaak van de ziekte is. In het Maleisch noemt men deze menschen ook *doekoen* of wel *betoeah*; zij zijn voornamelijk medicijnmeester, en vandaar, dat het woord *doekoen* ongeveer synoniem geworden is met inlandsche geneeskundige of beter kwakzalver.

§ 39. Algemeen wordt veel waarde gehecht aan allerlei voorteekenen. Zoo gelooft men haast allerwege in de beteekenis van droomen; de eenvoudige kan ieder voor zich uitleggen, doch voor de verklaring van meer ingewikkelde droomen is de hulp van een deskundige noodig. Uit verschillende producten van de Maleische literatuur kan blijken, dat buitengewoon geluk weggelegd is voor hem, die droomt dat de maan van den hemel neerdaalt in zijn slaapvertrek.

Een ander gewoon middel, waaruit de toekomst valt op te maken of den wil der geesten valt af te leiden, wordt gevonden in de vlucht en in het gefluit van sommige vogels. Ook dit bijgeloof is onder de heidensche

en Mohammedaansche stammen verbreid. Men raadpleegt allerlei vogels; deze waarschuwt voor gevaar, gene verkondigt de nabijheid van een tijger of van een slang; een derde geeft te kennen, dat men bedreigd wordt door dieven; een vierde, dat men door ziekte bezocht zal worden.

Een vogel, welks vlucht algemeen nagegaan wordt, is de *boeroeng helang*, een soort kiekendief, op Borneo bekend als *antang*. Vooral door de Dajaks worden de teekenen, aan dezen vogel ontleend, van veel gewicht geacht. Bij de Alfoeren van Noord-Celebes heeft men een afzonderlijke klasse van personen, *menanalinga* genaamd, die uitsluitend dienst doen als vogelhoorders.

Als andere voorteekenen noemen we zekere trillende bewegingen van lippen of van wenkbrauwen of van andere deelen van het gelaat.

De heidensche volken verzuimen niet, om verschillende deelen van geslachte offerdieren te onderzoeken, ten einde daaruit te bepalen, of een of andere onderneming, een feest etc. zal doorgaan. Zoo wordt omtrent de Kajans vermeld, dat zij een diep ingesneden rand van de milt van een geslacht varken als een ongunstig, een rechten rand als een gunstig teeken beschouwen; is de kleine kwab van de lever goed ontwikkeld en innig verbonden met de galblaas, dan is dit een gunstig teeken; het tegenovergestelde geldt als ongunstig.

Het ligt voor de hand, dat de onbeschaafde volken meer waarde aan de hierbedoelde teekenen hechten dan de meer ontwikkelde.

§ 40. Ook de toovermiddelen zijn in het bijzonder aan wichelaars en dergelijke personen bekend. Tot deze middelen kunnen o.a. gerekend worden de boven in Hoofdstuk II reeds genoemde amuletten. Hier zij nog vermeld, dat de wichelaars van de meest onbeduidende voorwerpen amuletten weten te maken, door er de hun bekende bezweringsformulieren over uit te spreken. Op Soematra beschermt de tijgerbanner een veestapel tegen tijgers e.d., door bamboezen stokjes op de hoeken van het te

beschermen terrein in den grond te steken, welke hun kracht ontleenen aan de formulieren, die er over uitgesproken worden.

Op Java, en ook elders bij Mohammedaansche stammen, draagt men wel een reepje papier, waarop een Koranspreuk geschreven staat, bij zich, om booze geesten en alle mogelijke kwade invloeden te weren. Men noemt ze *djimat*, van het Arab. *azimat.*

In Hoofdstuk II werd reeds melding gemaakt van tooverformulieren. Men noemt ze bij de Bataks *tabas*, bij Maleiërs *alémoe*, in 't Javaansch *ngelmoe*, welke laatste woorden verbasterd zijn van het Arab. *'ilmoe* = wetenschap. Met *ngelmoe* bedoelt men eigenlijk meer de wetenschap dezer formulieren; de formules zelf noemen de Javanen *rapal* of *lapal.* Over de *lapals*, welke betrekking hebben op het toekomstig leven, werd reeds een en ander medegedeeld. Er zijn er ook, en zeer vele, die betrekking hebben op het aardsche. Elke *lapal* heeft zijn eigen naam; de bestemming is van den meest uiteenloopenden aard. Maakt de eene *lapal* onkwetsbaar, een andere geeft gelegenheid om ongestraft te stelen; een derde roept een weggeloopen echtgenoote terug, een vierde verschaft den eigenaar de liefde eener begeerde vrouw. Een lastdrager snakt naar de kennis van den *lapal*, welke de zwaarste lasten licht doet dragen; de koopman zoekt de formule, die zijn koopwaren bij het publiek gewild maakt.

Gewoonlijk bestaan deze *lapals* e.d. uit vreemde woorden, of uit een aaneenvoeging van klanken zonder zin.

§ 41. Bij schier alle volken van den archipel worden enkele personen geacht in het bijzonder op de hoogte te zijn van allerlei geheime wetenschappen, als boven zijn bedoeld. Er zij hier nog vermeld, dat ook de Islâm inderdaad leert, dat dergelijke tooverij bestaat; maar de uitoefening er van is, als duivelswerk, aan den Mohammedaan verboden.

Ook het streven, met op zich zelf geoorloofde middelen van wetenschap, naar boosaardige doeleinden, bijv. het verderf of ongeluk van geloofsgenooten, is evenzeer des duivels, als het aanwenden van goddelooze middelen, al ware het ook ter verwerving van geoorloofde zaken. De strenge veroordeeling door de godsdienstleer houdt echter Arabieren, evenmin als Javanen en Atjèhers e.a., van het beproeven dier kunsten terug.

Onder deze kunsten noemen we nog de wetenschap, die onkwetsbaar maakt, die op Atjeh vooral voor panglima's en krijgslieden van veel gewicht is, en tot welker middelen o.a. behoort het inwrijven door de huid van een zekere hoeveelheid kwik.

§ 42. Nauw verwant met het behandelde in de voorgaande §§ is het geloof aan gelukkige en ongelukkige dagen en tijdstippen.

Maleiërs noemen de tijden, die gunstig zijn om een of andere onderneming te beginnen, *sa'at jang baik*, *ketika jang baik* of eenvoudig *ketika (koetika)*, welk woord bij de Bataks voorkomt als *hatika*, bij Dajaks als *katikoe*, bij Mangkasaren weer als *koetika* (Boeg. *kotika*), Atjehers, *koetika.*

Gelukkige en ongelukkige tijden worden berekend uit zoogen. *soerat ketika*, wicheltabellen, die op tal van wijzen zijn ingericht. Een enkele eenvoudige berekeningswijze zij hier als voorbeeld opgegeven.

De Maleiërs maken veel gebruik van de *ketika lima* en de *ketika toedjoeh.*

Bij de eerste wordt het etmaal verdeeld in vijf deelen, nl. *pagi*[1], *tengah naik*, *tengah hari*, *tengah toeroen* en *petang*. Op elk dezer vijf tijden oefent een der Hindoesche goden invloed uit n.l. *Mahaswara* (*Mahaçvara*), *Brahma*, *Kala*, *Sri* en *Bisnoe* (*Vishnu*). Bij regelmatige afwisseling komt elk deel van den dag onder invloed van een dezer, zooals uit onderstaande tabel kan blijken.

Petang	Tengah toeroen	Tengah hari	Tengah naik	Pagi-pagi	
Bisnoe	Brahma	Sri	Kala	Mahaswara	1e dag, 6e dag.
Brahma	Sri	Kala	Mahaswara	Bisnoe	2e dag, 7e dag.
Sri	Kala	Mahaswara	Bisnoe	Brahma	3e dag, enz.
Kala	Mahaswara	Bisnoe	Brahma	Sri	4e dag.
Mahaswara	Bisnoe	Brahma	Sri	Kala	5e dag.

Het gedeelte van den dag, dat aan Mahaswara behoort, is het gelukkigste; dat van Sri is ook gelukkig, dat van Bisnoe goed noch kwaad, van Kala ongelukkig, van Brahma het ongelukkigste.

De *ketika toedjoeh* is op soortgelijke wijze ingericht. In plaats van in 5, is het etmaal verdeeld in 7 tijdvakken, die onder invloed staan van zon en maan en van de planeten Jupiter, Saturnus, Mars, Venus, Mercurius, welke met verbasterde Arabische namen worden aangeduid.

Wanneer men met de meeste kans op succes een vechtpartij of een gevecht moet beginnen, is af te leiden uit onderstaande tabel.

فتغ	تغه تورن	تغه هاري	تغه نايک	فاگي٢	
لا	م	غ	غم	غ	احد
غم	غ	م	غ	لا	اثنين
غ	م	غم	لا	غ	ثلاثاء
غ	لا	م	غ	غم	اربعاء
م	غ	غم	لا	غ	خميس
غ	غم	لا	غ	لا	جمعت
غ	غم	غ	غ	م	سبت

De letter غ is het teeken voor den overwinnaar, evenals غم; doch in het tijdperk, dat onder den invloed dezer laatste letters staat, komt de overwinnaar niet zonder verlies uit den strijd. De letters لا zijn neutraal; bij een aanval, begonnen op een tijd, die beheerscht wordt door de م, zal men de nederlaag lijden. Bovendien behooren bij elk tijdperk van elken dag der week eenige aanwijzingen omtrent de aanvalsrichting in acht genomen te worden.

Bij allerlei volken kent men dergelijke wicheltabellen; maar er zijn er ook op geheel andere wijze ingericht en lang niet alle zijn even eenvoudig als de boven beschrevene.

Vooral ook Javanen hechten aan gelukkige en ongelukkige tijdstippen, bekend onder den naam *naptoe*, welke meestal berekend worden door een soort aftelling, waarbij niet alleen de zeven dagen van de gewone week, maar ook de vijf dagen van de zoogen. pasarweek in aanmerking worden gebracht.

HOOFDSTUK IV.

OFFERS en OFFERFEESTEN.

§ 43. De uiterlijke eeredienst der Indonesiërs bestaat voor een groot gedeelte uit het brengen van offers.

Reeds werd vermeld, dat onder de verschillende gevoelens, welke de godsdienstige begrippen bij den natuurmensch opwekken, de vrees een voorname plaats inneemt. Vrees voor den toorn der booze geesten, vrees om de gunst der goedgezinden te verliezen, noopt hem verschillende handelingen te doen en andere na te laten. De geesten worden gedacht als wezens met soortgelijke neigingen als de menschen; zij zijn hebzuchtig en meten hunne belooningen en straffen niet af naar de goede en slechte daden van den mensch, doch naar de geschenken, die door hem gegeven worden. Zijn deze te gering, wordt verzuimd een gave te brengen, waarop de geest aanspraak mag maken, dan volgt straf voor dengene, die te kort schoot.

Zoo laat het zich verklaren, dat de godsdienstige plechtigheden in de eerste plaats offerplechtigheden zijn, waarbij geschenken of gaven geboden worden en het doel aanvankelijk niet was om den geest, wien het offer werd gebracht, te eeren, maar om hem, ten eigen bate, zoo gunstig

mogelijk te stemmen. Mogen ook tegenwoordig tal van offers zonder eenig ceremonieel, en wellicht hoofdzakelijk uit gewoonte of sleur, worden gebracht, de oorspronkelijke beteekenis wordt daardoor niet anders. Ook onder de beschaafden zijn er velen, die bidden uit gewoonte, zonder zich volkomen bewust te zijn van de beteekenis dezer handeling.

De offers kunnen bestaan uit allerlei zaken, doch vooral offert men spijzen en dranken. De meest gezochte offerdieren zijn hoenders en varkens. Menschenoffers werden voorheen ook niet zelden gebracht; thans geschiedt zulks een enkele maal nog daar, waar de invloed van het Gouvernement het nog niet kan beletten.

§ 44. Boven is gebleken, dat onder de onbelichaamde geesten, bij tal van volken vooral de zielen der gestorvenen van grooten invloed worden geacht op het leven der menschen. Geen wonder dus, dat aan de dooden tal van offers worden gebracht. Men kan deze onderscheiden in de offers, welke dienen moeten om den overledene van nut te zijn in het zielenland, en die, welke speciaal bestemd zijn voor de ziel, zoolang deze nog in de nabijheid van het lijk vertoeft; of m. a. w. in die, welke bij, en welke vóór en ook na het begrafenis- of doodenfeest gegeven worden; want eerst met de begrafenis gaat de ziel naar het zielenland, terwijl deze — volgens veler voorstelling — korter of langer tijd daarna wederom op aarde terugkeert.

§ 45. Hetgeen de overledene in het hiernamaals in de eerste plaats behoeft, is bediening. Bij de begrafenis, vooral van hoofden en aanzienlijken, werden — en worden ook thans nog wel — eenige slaven geslacht, opdat zij den overledene naar het schimmenrijk zullen volgen en hem daar zullen dienen.

Op grond hiervan kan ook het koppensnellen als een bijzondere vorm van een doodenoffer beschouwd worden; de zielen van de schedels, die buit gemaakt zijn, zullen aan een afgestorvene ondergeschikt wezen.

In zijne Ethnographische beschrijving der Dajaks vermeldt Perelaer, hoe voor het *tiwa* of doodenfeest der Olo Ngadjoe Dajaks slaven of pandelingen doodgemarteld werden. Van meer recenten datum zijn de berichten van Dr. A. W. NIEUWENHUIS, van wien wij kunnen vernemen, dat de Moeroeng Dajaks bij het afleggen van den rouw en het oprichten van een zoogen. doodenpaal op het graf, nog steeds de gewoonte volgen om een slaaf met speersteken langzaam te dooden. Zijn lichaam komt onder den paal te liggen, het hoofd wordt er boven op gestoken.

Bij het *tengke* of doodenfeest der Posoërs worden daarentegen geen menschenoffers gebracht; de heer KRUIJT schrijft de bij hen ook nog heerschende gewoonte van koppensnellen daarom niet toe aan godsdienstige overtuiging, maar aan vijandelijke gezindheid van den eenen stam jegens den anderen.

Op Zuid-Nias werden ter gelegenheid van een doodenfeest slaven onthoofd, of wanneer het vereischte getal slachtoffers niet was te krijgen, in schijn onthoofd.

Dezelfde voorstelling, welke er toe leidde om slaven te offeren, is ook oorzaak geweest van het gebruik, dat weduwen vrijwillig haar gemaal in den dood volgden. Voorheen hebben ook op Java deze weduwen-offers bestaan; zonder de bemoeiingen van het Gouvernement zou op Bali deze barbaarsche gewoonte thans nog niet in onbruik zijn.

§ 46. Behalve menschen, worden bij de begrafenissen ook dieren en allerlei zaken aan den overledene ten offer gebracht. Daar alleen de ziel van het geofferde hem ten nutte komt, zoo is het onverschillig wat er overigens met het offer gebeurt, en bestaat er geen bezwaar tegen, dat bijv. het vleesch van geslachte offerdieren opgegeten wordt. Kenmerkend voor de begrafenissen bij zoovele onbeschaafde volken zijn dan ook de luisterrijke doodenmalen. En daar aan dergelijke offers veel geld ten koste wordt gelegd, zoo komt het niet zelden voor, dat het lijk zoolang

in een voorloopig graf blijft, dat het bij de eigenlijke begrafenis reeds geheel vergaan is, omdat de nagelaten betrekkingen niet eerder de middelen hadden voor het doodenfeest. Ook vereenigt men zich met andere families om gezamenlijk zulk een feest te geven, hetwelk dan plaats heeft voor eenige overledenen tegelijk. Bij sommige volken hebben dergelijke feesten, hoewel niet op vaste tijden, toch vrij geregeld eens in een bepaald aantal jaren plaats, tenzij slechte oogst of gebrek aan offerdieren uitstel mocht noodig maken.

Niet alleen familieleden, maar alle bijeen wonende stamgenooten en tal van genoodigde vreemdelingen, nemen aan deze plechtigheden deel, en het aantal geslachte offerdieren is, vooral ter gelegenheid van het doodenfeest voor grooten en aanzienlijken, niet gering. (1)

§ 47. Is het doel, met de dierenoffers beoogd, oorspronkelijk weer geen ander, dan dat de zielen der geslachte dieren in het schimmenrijk het eigendom, de bezitting zullen worden van den overledene, volkomen hetzelfde doel bracht de nabestaanden er toe om voorwerpen, die den gestorvene toebehoorden, met hem te begraven of op zijn graf te leggen, dan wel zijn vroegere bezittingen opzettelijk te vernielen. Door beschadiging of vernieling komt de ziel van het voorwerp vrij en kan deze den overledene volgen.

Het is vooral op verschillende Moluksche eilanden, dat bedoeld gebruik bestaat.

Op de Aroe eilanden bijv. verbrijzelt men iemands kommen, schotels e.d. na zijn dood.

---

(1) Zoo wordt ons vermeld van offerfeesten der Niassers, waarbij 80 groote en 40 kleine varkens noodig zijn, bij de Bataks slacht men soms 20 a 30 buffels. In 1891 werden bij het door de Topebato gevierde offerfeest 80 karbouwen, 20 geiten en 30 varkens geslacht, en bedoeld »*gawe*" heette niet groot.

Op het eiland Loeang hakt men bovendien zijn vruchtboomen om. Elders kapt men stukken uit de stijlen zijner woning. Algemeener is het medegeven aan den overledene van verschillende voorwerpen, als wapenen, sieraden, keukengereedschap, enz. en zoo ook van eetwaren en genotmiddelen, rijst, sirih, tabak, etc.

Deze offers worden in het graf medegegeven o.a. door verschillende Alfoersche stammen, door bewoners van Roti, Timor, Savoe, Soemba e.a.

§ 48. Zoolang de ziel van een gestorvene zich hier op aarde bevindt, moet zij van het noodige voorzien worden en biedt men haar dus ook offers, vooral spijzen en dranken aan. Deze offers worden gebracht òf in het sterfhuis, òf — en dit geldt dan voor offers *na* de begrafenis — op het graf, daar men zich voorstelt, dat de ziel langs dien weg hare bezoeken op aarde brengt, dan wel zich bij voorkeur ophoudt in de nabijheid van de plaats, waar het lichaam zich bevindt.

Zoo is het brengen van spijsoffers op het graf gedurende eenige dagen gebruikelijk bij Bataksche stammen, bij de Niassers, bij verschillende Dajaksche stammen, bij Alfoeren van de Minahassa.

Op het eiland Soemba behoort naar landsgebruik, van den sterfdag van een vorst tot aan dien van het doodenfeest, elken dag een paard geslacht en het vleesch daarvan aan den doode gegeven te worden; terwijl na de uitvaart in de eerste maand van elk jaar ten behoeve van de overledenen weder offerfeesten gehouden worden, waarbij men sirih, pinang, kalk en tabak op de graven legt en de afgestorvenen verzoekt mede te komen feestvieren.

De Baliërs verzuimen niet bij het vóór de verbranding voorloopig begraven lijk dagelijks de noodige spijzen en dranken te brengen. Ook bij hen wordt ter gelegenheid van het nieuwjaarsfeest geofferd op de graven en brengen de vrouwen bij die gelegenheid gekookte rijst etc. naar het kerkhof.

§ 49. Niet alleen bij de Heidensche volken, evenzeer bij de Mohammedaansche worden doodenoffers gebracht. Trouwens de Islâm veroordeelt geenszins het geven van feestmalen bij bijzondere gelegenheden. Zij heeten in het Arabisch *walîma*, terwijl die wegens een sterfgeval aangeduid worden met den naam *waḍîma*. In den *fikh* geldt zulk een *waḍîma* evenzeer als soennah als elke andere walîma. Doch de vroegere offerfeesten der Javanen e.a. Mohammedaansche stammen hebben door den Islâm toch een andere beteekenis gekregen; men offert niet *aan* den overledene, maar ten behoeve van hem, opdat zijn ziel rust zal vinden en in genade bij Allah aangenomen worden.

Men noemt deze maaltijden bij de Javanen tegenwoordig *sedekah* (van *ṣaḍakat*); zij worden gehouden op den dag der begrafenis en verder op den derden, zevenden, veertigsten, honderdsten en duizendsten dag daarna.

Bovendien wordt door de Javanen telken jare een herinneringsfeest gegeven, gewijd aan de gemeenschappelijke dooden, daarin bestaande, dat men hunne graven schoonmaakt en maaltijden aanricht. Dit geschiedt in de 8e maand *Sja'ban* genaamd, doch bij de Javanen ook bekend als *Roewah*, verbasterd van *arwâh*, het meervoud van *roẹ* = geest.

Dergelijke feesten, ter eere van de overledenen, worden ook bij andere Mohammedaansche stammen van den archipel gevierd.

Er zij hier tevens vermeld, dat Javanen grootere of kleinere particuliere offerfeesten geven bij alle bijzondere gelegenheden, die zich in het leven voordoen; men noemt ze dan meestal *slametan*. Bij de Atjehers zijn ze bekend onder den naam *kandoeri*.

§ 50. Uit voorgaande §§ van dit boekje kon reeds blijken, dat niet enkel aan de zielen der gestorvenen geofferd wordt, maar ook aan andere geesten, zoowel aan belichaamde (fetisisme) als aan onbelichaamde (spiri-

tisme). De Javaan, die zijn dorp verlaat, hetzij om naar den arbeid te gaan, hetzij om handel te gaan drijven, offert gaarne een kleinigheid aan den beschermgeest zijner desa, opdat er zegen op zijn werk zal zijn.

De Hoogleeraar, wijlen Dr. G. A. Wilken onderscheidde de dagelijksche offers, die bijna dagelijks zonder eenig ceremonieel worden gebracht, en de bepaalde offerfeesten, die met tal van ceremoniën gepaard gaan. Deze laatste kunnen particuliere feesten zijn, gegeven door een enkel persoon of door eene familie, maar ook algemeene, welke gezamenlijk door de bewoners van een dorp of een geheele landstreek gegeven worden.

Buiten de gezamenlijke doodenoffers, komen algemeene offerfeesten slechts zelden voor, gewoonlijk enkel bij algemeene rampen, als misgewas, epidemische ziekte e.d. Alle bewoners van een geteisterde streek nemen er dan aan deel.

Alleen bij Dajaks en Alfoeren van Celebes worden algemeene offerfeesten dikwijls gehouden. Zij kosten veel, zoowel aan tijd als aan geld, en ontaarden gemeenlijk in groote smul- en braspartijen.

Bij offerfeesten spelen shamanen en wichelaars een groote rol en leiden het ceremonieel; de dagelijksche offers brengt ieder voor zich.

§ 51. Bepaalde tempels of bedehuizen, waar de plechtigheden plaats vinden, hebben de heidenen niet. Men deponeert de offers daar, waar de geesten zich bij voorkeur ophouden, als bijv. bij de geestenhuisjes (*hoema poedji* op Boeroe; *gomma wongi* op Halemahera, etc. zie boven). Voor groote offerfeesten worden tijdelijke gebouwen opgericht, die later weder afgebroken worden.

Bij sommige Papoea-stammen van Nieuw Guinea evenwel heeft men een soort tempels.

Tot voor eenige jaren bevond er zich een te Dorei aan den N.W. hoek van de Geelvinksbaai. Meer oostwaarts, eveneens op de Noordkust, vindt men ook thans nog dergelijke gebouwen, die met den eeredienst

verband houden, en min of meer als tempels beschouwd kunnen worden. Zij dragen den naam *karri-warri;* men vindt er o.a. bij Tobadi, aan het Sentanimeer, te Sageisara.

§ 52. Ter toelichting van het behandelde in dit Hoofdstuk en in het naastvoorgaande, geven we hier nog een korte beschrijving van een groote bezwering om ziekte te verdrijven, zooals deze door Dr. A. W. NIEUWENHUIS werd bijgewoond, gedurende zijn verblijf onder de Kajans. (1)

Nadat eerst kippen en varkens geofferd waren, en men zich overtuigd had van de gunstige stemming der hoogere wezens, maakte men des middags na den maaltijd in het groote vertrek, dat — evenals elders — met daarvan afgeschoten vertrekjes de woning van het hoofd uitmaakte, de toebereidselen tot de eigenlijke bezwering der zielen. Deze bestonden in hoofdzaak uit een stelling, bij elkaar gehouden door een verticaal raam van houten balken, die moesten blijven staan tot het *melo* (rusten na het offer) voorbij was. In het midden van dit raam verhief zich een versierde paal, aan welken, als offers voor de geesten, kralen, halskettingen en buikgordels hingen en boven op een Bahau-mutsje. Daaronder hingen de neuzen en staarten van de geslachte varkens, verbonden door een reep huid en spek van den rug, om aan Amei Tinggi te toonen, hoe groot de varkens geweest waren. Deze paal was verder rijk behangen met lange houtkrullen.

Evenzoo voorzien van dergelijke pluimen, plaatste men aan weerszijden twee evenwijdige reeksen van meer dan 2 M. hooge bamboe's, ieder tot het heilige getal van 8 stuks. Zoo kreeg men een soort van dubbel hekwerk van bamboe met den offerpaal (*kajoe aroen*) in het midden.

Bovenop troonde de nabootsing met rood en zwart doek van den *menjiwan*, de slang met rooden kop en staart, die een der voornaamste

(1) »In Centraal Borneo" 2de deel, pag. 220 e.v.

voorteeken-gevende dieren der Bahau's is, en vooral door de booze geesten gevreesd wordt. Aan den voet van dit hekwerk lagen en stonden gongs en tempajans van waarde. Niet voor laat in den avond, toen allen nog eens gegeten hadden, zouden de dajoengs (zie boven) zich hierbij bezig houden.

Vóór het huis richtten een paar mannen een rij bamboes op van 4 $\times$ 8 stuks, die aan de bovenzijde gespleten en uit elkaar gebogen waren. Op den natten grond er om heen werden planken gelegd, om een vloer te vormen voor de deelnemers aan de plechtigheid.

Het eerst daalden het stamhoofd en zijn zoon van hunne woning neer, gevolgd door een priester en een geheele reeks mannen, die allen op den planken vloer een plaatsje zochten. Een paar jongelui met groote gongs hielden zich ter zijde, waarop de priester de geesten in de lucht, het water en de aarde aanriep onder het luid weerklinken van bekkens en gongs. Toen plaatsten de twee hoofdpersonen in iederen bamboe een ei, voortdurend de geesten aanroepende om hunne hulp.

Het daglicht was reeds geheel verdwenen, toen men zich in dezelfde volgorde weer naar boven begaf. Eerst tegen negen uur 's avonds klonk uit het huis het eigenaardige recitatief van den priesterzang. In de groote zaal van de woning van het stamhoofd waren allen vereenigd, mannen, vrouwen en kinderen, terwijl de ruimte om de dubbele rij bamboes vrij bleef voor de dajoengs, die ten getale van acht aan de plechtigheid deelnamen. Aan weerszijden zaten er vier op den grond, binnen haar kring ruimte openlatend voor degene van haar, die aan het woord was. Om de beurt namelijk stond er een op en begon op zangerigen toon, in blijkbaar aan velen bekenden vorm, de lotgevallen van den stam en andere overleveringen op te dreunen, waarbij de aanwezigen invielen bij bekende passages. De taal bleek oud-Boesangsch te zijn; slechts wanneer het gold de gebeurtenissen van den laatsten tijd en het doel der samenkomst te verhalen, dan geschiedde dit in de gewone Boesang spreektaal.

De meesten der dajoengs dreunden haar lesje op, om de bamboereeks heen loopende, en een enkele maal met een „o-é” een zin afbrekende, waarbij zij aan het hoofd grepen en met den voet op den grond stampten. Ook vielen de oogen dan dicht en, naar het verhaal, daalde een geest dan voor een oogenblik in de priesteres neer, waardoor de kennis van hare omgeving geheel verdween.

Verscheidene vrouwen zorgden intusschen, dat de rook- en kauwlustigen niet te kort kwamen; bamboe's met openingen in den zijwand dienden voor het opnemen van de producten harer vaardige vingers en deden onder de aanwezigen de ronde.

Velen hielden het waken den ganschen nacht niet uit en de jongere leden van het gezelschap lagen in allerlei houdingen te slapen, zelfs varkensvleesch kon hun niet opwekken uit hun diepe rust.

Eerst tegen den morgen zou de plechtigheid eindigen en de eigenlijke bezwering van de booze geesten, die de ziekte veroorzaakten, plaats hebben. Terwijl alles toen donker gemaakt werd, geraakten een priester en een paar vrouwelijke dajoengs bezeten door geesten, wonden zich daarbij op, joegen den boozen geest na door het lokaal en slaagden er in hem zoo te verdrijven. De nedergedaalde geesten hadden ook water van de rivier meegebracht en de familieleden van het stamhoofd werden door de dajoengs daarmede besprenkeld, terwijl alle aanwezigen zich beijverden er hunne vingers in te doopen en zich het lichaam er mede in te wrijven.

HOOFDSTUK V.

VERBODSBEPALINGEN.

§ 53. Wellicht is er geen enkele godsdienstige leer, welke niet aan zijn belijders sommige handelingen verbiedt, waarvan de verrichting op zuiver ethische gronden moeilijk als ongeoorloofd kan worden beschouwd, zoodat het verbod voor bepaald aangewezen handelingen dan ook uitsluitend geldt voor de aanhangers van een speciale leer.

Als voorbeelden van dergelijke verbodsbepalingen bij beschaafde volken kunnen o.m. genoemd worden het verbod, waaraan vele Christenen zich onderworpen achten, om op den Zondag te werken; het verbod voor de Katholieken, om des Vrijdags vleesch te eten.

Somtijds is het verband tusschen een dergelijke bepaling en den godsdienst verloren gegaan.

Het gebruik bijv. om na een sterfgeval in de familie rouwkleeding te dragen is oorspronkelijk niet anders als een op godsdienstigen grondslag rustend verbod, om gedurende een zekeren tijd na het overlijden van een bloedverwant andere dan zwarte kleeren te dragen.

Uit bovenstaande voorbeelden kan reeds blijken, dat in onze Westersche maatschappij volstrekt niet ieder zich nauwgezet onthoudt van de bedoelde verboden handelingen. Hoe nauwer het verband tusschen godsdienst en verbod nog gevoeld wordt, hoe rechtzinniger de godsdienstige leer wordt

aangehangen, des te beter onderwerpt de mensch zich in het algemeen aan dergelijke voorschriften. Een goed katholiek zal zich zonder dispensatie niet onttrekken aan den vastenplicht; de Israeliet, die vast is in zijn leer, houdt zich aan de bestaande spijswetten, de Mohammedaan evenzeer.

Bij onbeschaafde volken in het algemeen is het aantal van zulke verboden zaken veel grooter dan ten onzent, en hoewel de beschaafde vreemdeling dikwijls bij oppervlakkige beschouwing niet het minste verband tusschen een of ander verbod en godsdienstig begrip zal kunnen bespeuren, de heiden voelt veelal dat verband wel degelijk. Gewoonlijk zal zijn begrip hem zeggen, dat hij door het schenden van het verbod den toorn van een of anderen geest zal opwekken. En de vrees voor de wraak der geesten weerhoudt hem er van, om de verboden handeling te verrichten, de verboden plaats te betreden, het verboden woord uit te spreken etc. etc.

Zoo laat het zich ook gemakkelijk verklaren, dat het verbod niet altijd een geheelen volksstam behoeft te gelden. Soms is het alleen van kracht voor de leden van een bepaald geslacht, omdat een der voorvaderen het verbod gegeven heeft voor zijn nakomelingen, die dan uit vrees om den geest van den overleden bloedverwant te vertoornen, zich aan de gegeven uitspraak houden. Voorts kan, wat bij het eene volk verboden wordt geacht, bij een ander zeer goed geoorloofd zijn; het verbod kan gelden voor bepaalde tijden en gelegenheden, op bepaalde plaatsen e.d.

Vandaar, dat de Hooggeleerde Dr. G. A. WILKEN, de hier bedoelde verbodsbepalingen met betrekking tot de volken van den Indischen Archipel splitste in drie groepen:

1°. die, welke gelden voor alle tijden en alle plaatsen;
2°. welke gelden op bepaalde tijden of bij bepaalde gelegenheden;
3°. welke gelden op bepaalde plaatsen.

§ 54. In de ethnographische wetenschap worden deze verbodsbepalingen in het algemeen wel aangeduid met het woord *taboe*, ontleend aan een der talen van de Stille-Zuidzee-eilanden.

Dit woord is ook in den Indischen Archipel bekend; veel meer echter gebruikt men daar, vooral in het Westen, *pemali* (echte Maleiërs en Boegineezen) of de daaraan verwante vormen *pamali* (Javanen), *pali* (Olo Ngadjoe, Z.O. Borneo), *kemmali* (Bataks, Daïrisch), *Kassipalli* (Mangkasaren), welk woord men onder den vorm *fadi* nog terugvindt bij de Hoewa's van Madagascar. Bij de Soendaneezen zegt men ook *boejoet*, vooral indien het verbod slechts enkele families geldt.

Meer in het Oosten van den Archipel gebruikt men de uitdrukkingen *poso*, *paposo*, *baboso* (verschillende Moluksche eilanden), op Halemahera *boboso*, in de Minahassa *posan*, op Boeroe *potoe*, terwijl op Timor, naast het inheemsche *leo*, ook weder *pemali* bekend is.

Het aantal van de verboden dingen is bij de volken van den archipel zeer groot; moge wellicht oorspronkelijk het verbod immer zijn oorsprong hebben gevonden in den godsdienst, tegenwoordig wordt dit verband ook bij hen niet altijd meer gevoeld. Vooral bij de Mohammedaansche Indonesiërs, die zich onderworpen achten aan tal van verbodsbepalingen, welke met den Islâm niets hebben uit te staan, werd langzamerhand veel, dat oorspronkelijk uit het geloof, of als men wil het bijgeloof, was voortgesproten, op rekening gesteld van de adat. In het bekende werk „de Atjehers" van Dr. SNOUCK HURGRONJE wordt het woord *pantang*, de Atjehsche benaming, verklaard als „door de adat verboden" (Deel I, pag. 254).

Pantang-voorschriften, om deze benaming in het algemeen te bezigen, oefenen een niet geringen invloed uit op het maatschappelijke, zoowel als op het huiselijke leven van den Insulaner, inzonderheid van den minder

ontwikkelde. Dit moge uit enkele hieronder te noemen voorbeelden blijken.

§ 55. Een afzonderlijke vermelding verdienen wel de taalpantangs, het verbod om onder zekere omstandigheden of op bepaalde plaatsen zekere woorden te bezigen, die dan bij voorkeur vermeden worden en vervangen door andere uitdrukkingen, in de overtuiging, dat het wel bezigen van zulk een verboden woord onheil zoude veroorzaken. De taalpantangs kunnen nog van bijzonder gewicht geacht worden, omdat zij den woordenschat van een volk helpen uitbreiden, nieuwe woorden of vormen doen ontstaan en soms verouderde woorden aan de vergetelheid ontrukken en opnieuw in gebruik doen komen. Het is zelfs waarschijnlijk te achten, dat de splitsing in taalsoorten van het Javaansch en het gebruik van Kråmå- en Kråmå-inggil-woorden, onder den invloed van pantang-voorschriften zijn ontstaan en wortelen in het oude animisme.

Zooals gezegd, waar het vroegere geloof reeds is gedaald tot bijgeloof, daar worden ook nog tal van door adat en traditie geheiligde bepalingen getrouw opgevolgd. Zoo zijn er o.a. verschillende Javaansche taalpantangs aan te wijzen.

Verboden of liever te vermijden woorden noemt men in het Javaansch *temboeng sirikan*, lett. te vermijden woorden. Zij behooren — onder zekere omstandigheden — door andere vervangen te worden, en niet zelden weet men voor een speciaal geval op te geven, welk ongunstig gevolg het verwaarloozen van het voorschrift voor den overtreder zou hebben.

Als men vermoeden kan, dat een tijger of een kaaiman in de nabijheid is, zijn de woorden *matjan* (tijger) en *båjå* (kaaiman) verboden. Men duidt beide dan aan als *kjainé* of *mbahné* (d.i. de oude Heer of Grootvader).

Menschen die in een *goeboeg*, d.i. een in 't veld geplaatst hutje of wachthuisje, den aanplant bewaken, vooral tegen wilde varkens, duiden

deze dieren niet aan met het gewone woord *tjèlèng*, doch met *wong bagoes* d.i. de schoone, welgevormde mensch.

Wanneer men na den rijstoogst aan déwi Sri kennis geeft, dat de padi in de rijstschuur (*loemboeng*) gebracht zal worden, noemt men deze schuur *gedong peteng*, het donkere pakhuis.

Ernstige ziekten, inzonderheid besmettelijke, noemt men, vooral indien zij in de nabijheid heerschen, niet bij hun naam. Men noemt dan de pokken (*lårå plentingen*): *lårå bagoes*, de mooie ziekte; de cholera: *lårå sidji kae*, d.i. die éene ziekte.

Vooral in den avond en des nachts moet men vele woorden vermijden. Zoo noemt men dan bijv. de slang niet *oela*, maar *ojod* (boomwortel); de giftige duizendpoot niet *klabang*, maar *semoet abang* (roode mier). In plaats van *lenga* (olie) zegt men *banjoe* (water); de kalk voor een sirihpruim noemt men *tai manoek* (vogeldrek) in plaats van *endjet*. (1)

Omtrent taalpantangs bij de Atjehers, wordt het volgende vermeld:

Wie nieuwsgierig is naar het bedrag van den rijstoogst van een zijner vrienden, mag niet vragen: hoeveel? (*padoen*), maar moet zeggen: hoe weinig (*padit*) hebt ge verkregen? Ook het antwoord moet, vooral wanneer de oogst zeer overvloedig is geweest, beginnen met de woorden *na batjoet tè* = „een klein beetje". Hetzelfde „hoe weinig" zegt ook de ten strijde getrokkene tot zijn panglima, wanneer hij naar het aantal hunner metgezellen vraagt, en de krijgslieden hebben nog meer taalpantangs, die men betracht, om niet den gewenschten zegen weg te nemen door het prijzen van eigen kracht. Jagers en visschers hebben bij het uitoefenen van hun beroep ook tal van dergelijke regelen in acht te nemen; de visscher mag ook — om een ander pantang hier tevens te vermelden — op Vrijdag niet met een net (*poekat*) visschen, en de landbouwer mag dien dag niet ploegen.

(1) Deze Javaansche taalpantangs zijn ontleend aan Dr. G. A. J. HAZEU, kleine bijdragen tot de ethnographie en de folklore van Java.

Een Atjehsche moeder maakt men angstig en boos door haar kind als gezond en dik te prijzen. Is iemand van de familie ernstig ziek, dan zegt men juist, dat hij „lekker, aangenaam van vleesch" is, en de ziekte zelf duidt men, evenals bij de Javanen, niet met den waren naam aan. (1)

's Avonds gelden weer meer taalpantangs dan overdag; zoo noemt men bijv. na zonsondergang vleesch, landvisch; men spreke dan niet van kiezen *trekken*, haar *scheren*, doch vervangt die werkwoorden (*bòt*, *tjoekò*) door *bòih*, hetwelk *wegdoen* beteekent. (2)

Enkele der genoemde pantangs vindt men bij tal van volken; zoo bijv. het verbod om het woord, dat den tijger noemt, te gebruiken. Zelfs bij stammen van Zuid-Celebes, alwaar de tijger niet voorkomt, bestaat een dergelijk pemali.

Zeer verbreid is ook het verbod om verschillende persoonsnamen uit te spreken, in de eerste plaats den eigen naam; en bij enkele volken, vooral Alfoersche stammen van Celebes, is zelfs het gebruik verboden van woorden, die in klank veel op de verboden persoonsnamen gelijken. Natuurlijk heeft de taal voor de verboden uitdrukkingen wisselwoorden.

Omtrent de Poso-Alfoeren wordt ons o.m. medegedeeld, dat het bij hen *kapali* is zijn eigen naam te noemen, zoodat men nimmer aan iemand zelf zal vragen hoe hij heet, maar dit buiten hem om zal trachten te weten te komen. Deze Alfoeren mogen evenmin den naam noemen van een bloedverwant en inzonderheid niet den naam van een der schoonouders. Vele eigennamen zijn ontleend aan voorwerpsnamen, en voor dergelijke voorwerpen bestaan dan meer woorden, of de spreker duidt ze aan door omschrijving.

---

(1) Deze gewoonte komt bij tal van volken voor. Ten onzent worden o.a. door velen de woorden »kanker" »beroerte" vermeden, als iemand hunner familie door een dier ziekten is aangetast of getroffen.

(2) SNOUCK HURGRONJE, De Atjehers.

Als voorbeeld noemt de heer KRUIJT (1) iemand, wiens schoonmoeder *Ringgi* heette, en die van rijksdaalders sprekende, daarvoor zeide *roepia bose*, d.i. groote gulden.

Het verzwijgen van bepaalde eigennamen zal waarschijnlijk geschieden om de aandacht van booze geesten niet op bedoelde personen te vestigen. En ten einde die geesten niet op te roepen en hun aandacht te richten op den oogst, op jachtbuit, te zoeken boschproducten etc. wordt bij den arbeid in de velden, op jacht, bij het kamferzoeken e.d. een geheime taal gebruikt, welke door de geesten niet verstaan wordt.

Reeds vernamen we iets dergelijks van de Atjehers; de Bataksche kamferzoekers gebruiken tijdens het werk niet de gewone dagelijksche taal. De Alfoeren van Noord-Celebes bedienen zich gedurende den oogst, als zij zich in den tuin bevinden, van een geheime taal; de Sangireezen handelen evenzoo, als zij op zee zijn.

Met het bovenstaande is van de taalpantangs genoeg vermeld. Zij zijn, gelijk bij aandachtige lezing zal zijn gebleken, ook te verdeelen over de drie groepen, welke boven werden genoemd.

§ 56. Thans tot andere pemali-voorschriften overgaande, noemen we als voorbeeld van de eerste groep, het verbod om bepaalde spijzen, inzonderheid vleesch van sommige dieren, te nuttigen. Bekend is het, dat aan Israelieten en Mohammedanen het gebruik van varkensvleesch is ontzegd; voor de Hindoe's is rundvleesch verboden.

In den archipel hangt het verbod, om vleesch van bepaalde dieren te eten, veelal samen met voorstellingen betreffende de zielsverhuizing. Sommige volken n.l. beweren van dieren af te stammen, en daarom achten zij het ongeoorloofd, om het vleesch van die dieren te nuttigen. Dit geldt

---

(1) ALB. C. KRUIJT. Een en ander aangaande het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer. Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

bijv. bij sommige Bataksche stammen voor tortelduiven, bij andere Bataks voor krokodillen; bij de Kajans voor buffels, bij Dajaks van Serawak voor herten; etc. Ook bij de Alfoeren van Moluksche eilanden wordt het vleesch van verschillende dieren als verboden spijs beschouwd.

Tot deze zelfde groep kan men ook nog de pemali's rekenen, welke voor den nacht gelden, wijl zij toch elken nacht van kracht zijn en overigens niet aan tijd gebonden. Voorbeelden zagen we reeds bij de taalpantangs.

De Javanen achten het ongeoorloofd om zich 's avonds of 's nachts het haar te kammen. Zij mogen dan niet de *djogan*, lagere vloer vóór de hoogere *djambrah* van het huis, aanvegen. Voor een Atjeher is het ongeraden om 's avonds het stof uit de kleeren te schudden.

Sommige zaken zijn juist weer overdag verboden; dit geldt soms voor het vertellen van verhaaltjes, o.a. bij de Gajo's, het opgeven van raadsels e.d.

Van verschillende volken zouden nog andere pemali's der eerste groep genoemd kunnen worden; wij vermelden als een voorbeeld alleen nog, dat de Javaan het verboden acht om kleeren te herstellen, terwijl hij ze aan het lijf heeft.

§ 57. Bijzonder talrijk zijn de pemali-voorschriften, welke op bepaalde tijden of bij bepaalde gelegenheden in acht genomen moeten worden. Zij doen zich gelden bij alle belangrijke gebeurtenissen, zoowel in het maatschappelijke als in het particuliere leven. Reeds werd er op gewezen, dat bij het zoeken naar boschproducten, bij den landbouw, op de vischvangst of ter jacht verschillende taalpantangs van kracht zijn; doch ook andere verbodsbepalingen mogen bij die gelegenheden niet overtreden worden; en hetzelfde geldt bij het uitoefenen van verschillende handwerken, smeden, pottenbakken e.d. Bij de pottenbakkers in de Laoetstreek (Gajo) bijv. heet het, evenals in Atjeh, dat gedurende het bakken in de nabijheid van het vuur geen leven gemaakt, niet gelachen en geen

scheef gezicht getrokken mag worden, opdat de vormen niet scheef worden en de potten en kruiken niet breken. (1)

Bij alle volken van den archipel kent men allerlei verschillende verbodsbepalingen, welke vrouwen tijdens hare zwangerschap in acht moeten nemen en welke ten opzichte van haar door anderen in acht genomen moeten worden. Wij deelen er slechts enkele van mede.

Van de Poso-Alfoeren lezen we het volgende: Is de vrouw zwanger, dan zijn verscheidene zaken voor haar kapali. Zoo mag zij van het veld terugkomende met een gevulde mand, die niet eenigen tijd gevuld in huis laten staan. Niemand mag halverwege de trap harer woning staan blijven. Ook voor den man zijn er zaken ongeoorloofd, wanneer zijn vrouw zwanger is. Hij mag nooit zijn sarong, waarin hij zijn sirih pinang en andere dingen bewaart, zoodanig dragen, dat de vracht vóór op den buik komt te hangen.

De vrouwen der Kajans mogen tijdens de zwangerschap geen dier dooden, geen vleesch van sommige dieren eten, niet slapen als het regent. Hare mannen mogen de laatste maand vóór hare bevalling niet in het bosch gaan jagen, zich het haar niet snijden, geen palen in den grond slaan.

De Atjesche vrouw mag onder bedoelde omstandigheid niet boven de huistrap zitten; zij mag geen apen zien; wanneer haar man 's avonds buiten de gampong is geweest, mag hij niet dadelijk in huis komen, maar moet hij eerst eenigen tijd doorbrengen in het gampong-bedehuis.

De Gajosche vrouw mag dan geen schaduw zoeken onder arèn-boomen, en haar echtgenoot mag niet slachten en geen touw draaien.

De Javaansche moet zorgen geen zoutschepper in het vat te laten staan; zij mag geen mierengaten dichtstoppen; zij mag geen eieren eten, geen met stekels gewapende visschen, geen garnalen.

---

(1) SNOUCK HURGRONJE. »Het Gajoland en zijn bewoners."

Zoo zouden ook voor andere stammen nog tal van pemali's genoemd kunnen worden. Ook gedurende zekeren tijd na de bevalling blijft de vrouw aan verscheidene soortgelijke voorschriften onderworpen.

Voor de bloedverwantèn van een overledene gelden, ook gedurende zekeren tijd na het overlijden, eveneens verschillende verbodsbepalingen. Bij de Atjehers bijv. mogen vrouw, kinderen, broeders en zusters van een doode, gedurende 100 dagen hunne voeten niet met *gatja* (de heunaplant) roodverven. De grafsteen mag niet geplaatst worden van af den tijd, dat de rijst in de kweekbedden is gezaaid, tot na afloop van den oogst. In de Meerstreek (Gajo) is het verboden een lijk langs de gewone huistrap naar beneden te brengen.

Bij de Mendalam Kajans duurt de rouwtijd van 14—50 dagen; gedurende dien tijd is het voor bezoekers van elders verboden om de woning en het rijstveld van de rouwdragenden te betreden; deze zelven mogen geen andere kleeren dragen, dan van boomschors vervaardigd.

Niet minder doet het pemali zich gelden voor verloofden, voor de ouders van een jonggeborene, bij de behandeling van zieken. Er is schier geen belangrijke gebeurtenis in het leven van den mensch, of er moet ter gelegenheid daarvan op pantang-voorschriften gelet worden. Zoo is het ook bij godsdienstige feesten. De Alfoeren van de Minahassa noemen zulk een feest *posan* of *poso*, omdat gedurende de feestdagen verschillende zaken, inzonderheid reizen en arbeiden, *poso* of *pemali* zijn.

§ 58. In de vorige § werd reeds een voorbeeld genoemd betreffende het pemali van plaatsen, waar het betreden van een bepaalde plaats, n.l. het huis of het rijstveld van in den rouwtijd zijnde personen, als ongeoorloofd werd vermeld. In de Molukken, op Ambon en Ceram bijv., wordt soms de zee pemali verklaard, als er schaarste is aan visch; het wordt dan verboden geacht om uit te varen.

Het pemali van plaatsen kan echter ook beteekenen, dat bepaalde handelingen op zulk eene plaats verboden zijn. Streken, die beschouwd worden als plaatsen, waar zielen der voorouders zich ophouden, worden door het pemali beschermd tegen handelingen van den mensch, als bijv. jagen, visschen, houtkappen, welke de geesten zouden kunnen hinderen.

Op sommige eilanden, bijv. Ceram en Boeroe, waar het inzamelen van boschproducten niet kan geschieden zonder toestemming van de boschwachters of zelfs van alle bewoners der negari, aan welke de bosschen behooren, worden de boomen, tegen dat de vruchten rijp zijn, pemali verklaard, of zooals het ter plaatse heet *sasi.* De boom wordt op een of andere wijze gemerkt (bijv. door om den boom een klapperblad te binden) en zelden zal iemand het wagen, om van een dus gemerkten boom de vruchten te nemen. (1)

§ 59. Vooral bij de minder beschaafden speelt het pemali in het volksleven een groote rol. Wij zullen dit nog toelichten met enkele voorbeelden uit het bekende werk van Dr. A. W. NIEUWENHUIS: „In Centraal Borneo". De schrijver heeft als reiziger in die toen nog geheel onbekende streken, meer dan eens ondervonden van welken invloed die legio verbodsbepalingen kunnen zijn, en meer dan eens door *melo* zijn vertrek zien vertragen.

> „Naar geschikten grond voor een ladang gaat de Kajan zoeken in een streek, die hem geschikt toeschijnt, en laat zich daar door bepaalde vogels vertellen, waar hij met zijn aanleg beginnen zal". „Van den grond, dien de vogel als geschikt heeft aangegeven, neemt

---

(1) In de Veluwe bindt de ijmker, die een zwerm of tros bijen in een boom heeft gevonden, zijn zakdoek om den boom, ten einde te voorkomen, dat anderen den zwerm medenemen, terwijl hij een mand etc. gaat halen.

de Kajan wat mede naar huis en heeft ieder huisgezin zoo'n stuk gevonden, dan is het Kajanhuis gedurende 4 dagen lali, geen vreemdeling mag het betreden, en evenmin een huisgenoot, die een nacht niet thuis is geweest. De bewoners van het huis moeten gezamenlijk melo (rusten); zij mogen geen groote werken uitvoeren, geen bijl gebruiken en 's nachts niet van huis. Daarop wordt op het terrein gedurende drie dagen de eerste arbeid verricht, waarop weer 4 dagen „lali" volgen. Tien dagen na deze, zoekt men den gunstigen roep van een anderen vogel, offert hem weer vier dagen en daarop begint de arbeid voor goed."

„Deze eerste dag van het zaaifeest eischt van de geheele bevolking, voor zoover zij tot de jaren des onderscheids is gekomen en deze nog niet achter den rug heeft, een opoffering, doordat het haar niet geoorloofd is te baden van 8 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds; hiermede begint een periode van 10 dagen, die weer gewijd is aan melo, niet werken en geen verkeer hebben met de omgeving; men verkeert dan in den toestand van lali. Den tienden dag is het evenals den eersten weer niet geoorloofd te baden voor 's avonds."

§ 60. Eigenaardig mag het zeker genoemd worden, dat de meeste pantangvoorschriften ongestraft overtreden kunnen worden, indien bijzondere, door de overlevering bepaalde, voorzorgen in acht worden genomen. Wij geven hiervan slechts een paar voorbeelden.

Zoo zal de Javaan geen nadeelige gevolgen ondervinden, indien hij 's avonds zijn haar kamt, zoo hij onder de bewerking slechts als verontschuldiging zegt, dat hij een wajang-voorstelling moet bijwonen.

Veegt hij 's avonds de *djogan* aan, dan zullen hem in den nacht zijn goederen worden ontstolen; maar dit ongewenschte gevolg blijft uit, indien hij onder het vegen zegt: „ik veeg niet de vloer, maar ik veeg de oogen der dieven weg". Met deze uitlegging, waarbij men een goed

doel toekent aan de overigens ongeoorloofde handeling, worden de booze geesten tevreden gesteld.

§ 61. Vroeger werd gemeend, dat het *taboe* (*pemali*) iets specifiek Polynesisch zou zijn. Deze meening was niet juist. Uit het boven vermelde kan duidelijk blijken, dat zelfs bij beschaafde volken nog taboe-voorschriften of althans sporen daarvan zijn aan te wijzen.

Gewijde plaatsen zijn ook buiten het gebied der Malayo-Polynesiërs bekend; zoo ligt bijv. om Mekka, de heilige stad der Mohammedanen, een strook grond, waarbinnen geen bloed vergoten, geen boom geveld, geen dier gejaagd mag worden.

Te onzent achten vele varensgasten het zeer ongeraden om op Vrijdag uit te zeilen. Onze zeelieden en jagers gebruiken ook tal van woorden en uitdrukkingen in een geheel andere beteekenis dan deze woorden hebben in de taal der gewone samenleving.

Wat verstaat men onder animisme? geef enkele voorbeelden waaruit kan blijken, welke voorstellingen, de volken van de Ind. Archipel zich vormen. omtrent de ziele van menschen en dieren en planten. Ind. §§ 8, 9, 10, 11, 12, 20 en 21.

Een opstel over het fetisisme §§ 22, tot 27

Een opstel over het spiritisme in het bijzonder betreffende de voorstellingen, omtrent het leven van de zielen na den dood. §§ 13 tot §§ 20.

Een opstel over het spiritisme in het bijzonder de vereering van de zielen der gestorvenen §§ 27 tot 31 §§ 45-50

Een opstel over het pemali. Hoofdst. VIII

Opstel over Fetisisme.
" " Spiritisme.
" " Animisme en voorbeelden waaruit blijkt.

— 46 —

